

LANDGOEDEREN EN BUITENPLAATSEN

beleven

benutten

beschermen

gemeente Renkum

2013

*Ze is me 't liefst - uw vallei,
Uit de onvruchtbaarste hei
In één weligen akker herboren.*

*Of mijn oog zwerft weer rond
Langs bontverwigen grond,
Over Oorsprong en bosjens en gaarde,
Over rietdak en kluis
En het scheemrende huis
Van den berg, die men hemels verklaarde
En ik daal langs het pad,
Waar het klapperende rad
Van de molen nog klotst in mijn oren.*

fragmenten uit een gedicht van S.J. v.d. Bergh, opgenomen in de Geld. Volksalm. 1855
overgenomen uit 'Van een groene zoom aan een vaal kleed', E.J. Demoed

illustraties voorblad vlnr:
- Tria Fata festival park Hartenstein, ca. 2012
- Westerbouwing, ca. 1909
- uitzicht vanuit de uiterwaarden op Pietersberg en Rijnheuvel, ca. 1850

basisvisie

LANDGOEDEREN EN BUITENPLAATSEN

behouden en verbinden door

beleven

benutten

beschermen

2013

Inhoudsopgave

1.	Voorwoord	5			
2.	Inleiding	9			
2.1.	Doel visie	11			
2.2.	Werkwijze	11			
2.3.	Externe communicatie	13			
2.4.	Leeswijzer	13			
3.	Begripsomschrijvingen	15			
3.1.	Landgoederen en buitenplaatsen	16			
3.2.	Ensemble	20			
3.3.	Casco	21			
3.4.	Landgoedbiotoop	21			
3.5.	Geen 'eilandjes'	23			
4.	Beleids(kader)	25			
4.1.	Rijksbeleid:	26			
4.2.	Provinciaal beleid:	27			
4.3.	Gemeentelijk beleid Renkum	27			
4.4.	Beleid aangrenzende gemeenten Arnhem, Ede en Wageningen.	31			
5.	Kenmerken landgoederenzone Gelders Arcadië en Renkum	33			
5.1.	Bodemreliëf	35			
5.2.	Gelaagdheid	36			
5.3.	Water	40			
5.4.	Verbindende schakels	41			
5.5.	Parkontwerp	43			
5.6.	Zichtlijnen	44			
5.7.	Samenhang en differentiatie	45			
6.	Huidige verschijningsvorm Renkumse landgoederen en buitenplaatsen	47			
6.1.	Versnippering	48			
6.2.	Aantasting	50			
6.3.	Toegankelijkheid	51			
7.	Selectie en analyse Renkumse landgoederen en buitenplaatsen	53			
7.1.	Selectie	54			
7.2.	Beschrijving en analyse	56			
8.	Visie	61			
9.	Uitwerking van de visie	65			
9.1.	De denklijn	66			
9.2.	Behoud door beleving	67			
9.3.	Behoud door toekomstbestendig beheer	70			
9.4.	Behoud door bescherming.	74			
10.	Tenslotte	79			
	Colofon	84			

1.

Voorwoord

benutten

beleven

beschermen

Het dorp Oosterbeek van den Rijnkant te zien, een uur afstands van Arnhem. F. L. Huygens, ca. 1850

Arcadië

Een utopisch landschap vol bloemen, fruit, bossen, helder water, vogelzang en eeuwige zomer (Vergilius, laatste decennium voor Chr)

cascade op de Oorsprong

In het Landschapsontwikkelingsplan (LOP) is al in 2005 aandacht besteed en gevraagd voor de landgoederen en buitenplaatsen in de gemeente Renkum. De gemeenteraad heeft in zijn coalitieakkoord 2010-2014 de ambitie geformuleerd om een visie op te stellen voor de landgoederen en buitenplaatsen op zijn grondgebied.

De deelname van de gemeente aan het project Nieuw Gelders Arcadië (een initiatief van het Gelders Genootschap) heeft deze ambitie versterkt. Met het ondertekenen van de intentieovereenkomst in 2008 en van het Convenant in 2011 heeft gemeente Renkum zich 'verplicht' samen met de andere deelnemende gemeenten een gemeentelijke en een gezamenlijke landgoederenvisie op hoofdlijnen op te stellen.

In de jaren 2008 tot en met 2011 heeft gemeente Renkum een aantal Strategische Visies vastgesteld (samen het Strategische beleidskader 'Renkum (ver)bindt' vormend), waarin zij in aanzet haar ambities verwoordt voor de landgoederen en buitenplaatsen in haar gemeente.

De Visie Landgoederen en Buitenplaatsen 2013 is opgesteld vanuit een cultuurhistorische invalshoek met erkenning dat de betekenis van de landgoederen en buitenplaatsen sterk verbonden is met natuur- en landschappelijke waarden.

De landgoederenzone is een gebied dat gekenmerkt wordt door een geaccidenteerd landschap met grote natuurwetenschappelijke, landschappelijke, aardkundige en cultuurhistorische waarden. Er wordt al duizenden jaren gewoond en gewerkt en de wortels van dit fraaie en hoog

gewaardeerde cultuurlandschap liggen in een ver verleden. Wie daar niet van op de hoogte is, kan nog altijd genieten van het landschappelijk schoon. Maar wie zich verdiept in de geschiedenis van dit landschap met haar landgoederen en buitenplaatsen, zal de kwaliteiten nog beter begrijpen en intenser beleven.

Om de ambitie om landgoederen en buitenplaatsen als structurele landschappelijke en cultuurhistorische dragers duurzaam 'levend te houden' voor toekomstige generaties is een breed gedragen besef van het belang van deze ambitie onder de huidige bevolking onontbeerlijk. Het is dan ook een noodzakelijke voorwaarde voor het draagvlak en het uitdragen van deze Visie om de landgoederen en buitenplaatsen voor een bredere kring beleefbaar te maken dan alleen voor liefhebbers en deskundigen.

De gemeente ziet deze Visie als een overkoepelend document met een dynamisch karakter. Mochten zich belangrijke ontwikkelingen voordoen, bijvoorbeeld vanwege de uitkomsten uit het waardestellende onderzoek dat momenteel door de WUR wordt uitgevoerd of vanwege individuele ontwikkelingen per landgoed kan dit visiedocument worden bijgesteld of aangevuld.

In deze Visie formuleert gemeente Renkum vooral haar ambitie en geeft zij een denklijn hoe aan deze Visie uitwerking kan worden gegeven. Dit visiedocument bevat geen uitvoeringsprogramma.

De gemeente is de klankbordgroep die het proces heeft begeleid zeer erkentelijk voor hun positieve inbreng.

Dit is de fokstal van „de Kamp”, ook 's winters komen de varkens buiten.

Levering Franco naar alle Provincies
Demandez prix Franco Frontière
Es wird Irachtfrei Grenze geliefert
Alle fokdieren van „de Kamp” zijn geregistreerd
in het varkensstamboek voor Gelderland.
Op de selectie-mesterij van dit stamboek wordt zooveel
mogelijk ingezonden.

De laatste uitslag werd Jan. 1936 bekend:
„Selectie rapport der biggen van beer Kingkong No. 1878.”
Stertoom.
Lango vleezige varkens.
Zeer goede groei (0.697 K.g. per dag)
Zeer goed voederverbruik (3.04 K.g. meel per K.g. groei)

N. B. Deze groei is 16% boven het gemiddelde van alle Ned. Stertoomen
(zie het laatste, 5e, jaarverslag der Commissie van toezicht).

Das niederländische Grosz-Ohr- Fleisch- Schwein.
ist gesund und gefräßig, fruchtbar und frohwüchsig. Es
wird vom Züchter und Metzger hoch geschätzt, gibt die
besten Fleischqualitäten und ist für jedes Klima abgehärtet.

Lettre d'un marchand de porcs.

(Revue Porcine, 1932, organe du Luxembourg)
*** Nos voisins. en particulier les Hollandais et surtout
les Danois ont su créer le porc à grand rendement de
viande maigre. La demande est toujours friande de cette
qualité, laquelle obtient toujours le meilleur prix ***

Op vele tentoonstellingen kregen baconvarkens van „de
Kamp” eerste prijzen.

C. R. van Vloten, „DE KAMP”, Heelsum

Stamboek fokkerij van Veredeld Nederlands Landvarken

Elevage de porcs de la rasse Indigène améliorée des Pays Bas

Zucht des Niederländischen Grosz-Ohr-Fleisch-Schwein

TELEFON 494 : IMPORT : EXPORT : POSTGIRO 46654

Beer „Salamander Junior”. ging met zeventien zeugen naar
Pr. Luxemburg.

Premiebeer „Siegart”, ingevoerd uit Denemarken.

Het type van „de Kamp”, de sterzeugen 2855 en 2388.

Het V. Ned. Landvarken, robuust en rustig, graast als een koe.

Heeft U soms een paar gezonde fokbiggen nodig?

Of gedekte zeugjes, uit 't land weg?

Dragende zeugen van „de Kamp”, na een voorspoedige
reis aangekomen op „Varkens-Stamboek-Kwekerij het
Klaverhof” in West Vlaanderen.

Ce qu'écrit la clientèle:

*** En general nous sommes très contents des porcs.
Nous avons eu déjà beaucoup de nichées et elles sont très
belles. Le verrat Salamander est bien aussi ***
Lefebvre (conseiller de zootéchnie de l'Etat).

*** Je suis très content des 3 truies que vous m'avez
envoïé, ainsi que du verrat. *** Si plus tard j'en ai besoin
je vous écrirai *** 14 juillet 1932.

Joseph Beauduin, Halmel - Velm.

*** Les porcs sont enfin arrivés, j'en suis très satisfait ***
le même, 24 juin 1933.

Ainemers tevreden • Ze komen terug.

De prijskamp te Rousselle is en voor mij en voor de bij
U gekochte varkens een echt succes geweest

Alberic Beyls, Voorzitter Prov. Verbond.

De ingevoerde dragende zeugen trekken weer een ieders
aandacht. en de meeste liefhebbers zijn ze dan ook met
bewondering komen bezichtigen. deze zijn alle geplaatst
in dezelfde omgeving ... dezelfde (na de 3e zending).

De zeug die ik bij U gekocht heb, heeft met elf biggen
de 1e prijs behaald op fokdag Apeldoorn.
Heeft U nog een goede over, die „kort aan” is en voor geschik-
ten prijs ...

De Greef, Kamperweg, Heerde, Dec. 1935.

Die laatste kreeg er 17 en nu nog 11 mooie gelijke erbij,
ik ben er goed tevreden mee ...

Dezelde, Jan. 1936

(Deze beide zeugen staan met ruim 83 punten in het
Geld. Stamb. ingeschreven).

Tijds bestellen, dan kunnen we vlot afleveren!

Folder ter promotie van de varkensfokkerij op de Kamp, ca. 1936

2.

Inleiding

benutten

beleven

beschermen

villa Keyenberg / belvédère op de Duno

Na de 2e Wereldoorlog zijn de landgoederen en buitenplaatsen enigszins in de vergetelheid geraakt. De laatste decennia zijn de maatschappelijke waarden en de economische kansen van de landgoederen en buitenplaatsen weer herontdekt en vindt een herleving van de aandacht plaats.

Gemeente Renkum maakt samen met de gemeenten Wageningen, Arnhem, Rheden en Rozendaal deel uit van een zone van landgoederen en buitenplaatsen op de Veluwezoom. De Veluwezoom is het overgangsgebied van het Veluwemassief naar de rivieren, de IJssel en de (Neder) Rijn. In deze zone, Gelders Arcadië genoemd (geïnspireerd op een publicatie uit 1820), zijn in de loop van de geschiedenis meer dan honderd landgoederen en buitenplaatsen opgericht. Een groot aantal van deze landgoederen en buitenplaatsen bestaat nu (gedeeltelijk) nog. Binnen deze zone beschikt gemeente Renkum over een 20-tal nog bestaande (restanten van) landgoederen en buitenplaatsen.

De gemeente heeft in haar Strategisch Beleidskader aangegeven deze landgoederen en buitenplaatsen duurzaam te willen 'behouden door ontwikkeling' en deze meer een maatschappelijke en economische betekenis te willen geven in het kader van het Nieuw Gelders Arcadië. In dit project hebben de betrokken gemeenten zich verbonden om kansen voor ruimtelijke ontwikkelingsmogelijkheden te creëren en zo mogelijk te verzilveren ter versterking van de landgoederenzone als geheel. Door een intensieve samenwerking kan onderlinge concurrentie worden voorkomen.

Dit streven past binnen een aantal gemeentelijke hoofdkeuzes uit de Strategische Visie Renkum (ver)bindt 2040, zoals het beleefbaar maken van het landschap, inwoners en bezoekers binden aan de gemeentelijke cultuur(historie) en om toerisme en recreatie te enten op de kwaliteiten van Renkum met aandacht voor ontplooiing en ontspanning.

Gemeente Renkum wil zich door haar ligging op de grens van het Veluwemassief en het rivierengebied profileren als een 'Groen/ blauwe Schouwborg'.

De landgoederen en buitenplaatsen zijn in de gemeente unieke elementen in de lokale culturele en landschappelijke kwaliteiten, vanwege hun grote historische maatschappelijke en ruimtelijke rol. Zij zijn dan ook te beschouwen als belangrijke dragers voor deze 'Groen/ blauwe Schouwborg'.

Binnen de landgoederenzone van de Veluwezoom nemen de buitenplaatsen op de zuidelijke stuwwal een wel zeer bijzondere plek in vanwege o.a. de hoogteverschillen en de daarbij horende spectaculaire uit- en vergezichten: de 'erelege' in de Renkumse Schouwborg.

kweekbak op Heidestein / villa Heidestein Heelsum

2.1 Doel visie

De gemeente beoogt met de landgoederenvisie een aantal doelen te bereiken:

- Inzicht geven in de bestaande waarden en ontwikkelingsmogelijkheden van (onderdelen van) de Renkumse landgoederenstrook
- Duidelijkheid scheppen hoe Renkum met haar landgoederenstrook wil omgaan
- Een beleidskader en afwegingskader op hoofdlijnen bieden voor bescherming van bestaande waarden en voor toetsing van particuliere initiatieven
- Een onderbouwing bieden voor de mogelijkheid om subsidies aan te trekken
- Een daartoe in aanmerking komende selectie van thema's uit het zogeheten Kansenboek te verwezenlijken.
- Een uitnodiging te bieden voor particuliere ideeënvorming

Voor de gehele landgoederenzone wil de gemeente zich om twee redenen beperken tot de grote lijn:

1. De grote verscheidenheid in karakter van de landgoederen en buitenplaatsen (qua ruimtelijke en functionele ontstaan- en ontwikkelingsgeschiedenis en huidige verschijningsvorm) vraagt om maatwerk voor toekomstige ontwikkelingsmogelijkheden per landgoed/ buitenplaats.

2. Een gedetailleerde ambitieformulering kan toekomstige, nu nog niet te voorziene, maar wellicht interessante ontwikkelingen beperken.

2.2 Werkwijze

Conform het raadsbesluit (dd. 28 maart 2012) beperkt de visie zich tot alle landgoederen en buitenplaatsen die zijn opgenomen in de atlas van Gelders Arcadië 2011 van het Gelders Genootschap. Bovendien worden waar mogelijk kansen uit het kansenboek Gelders Arcadië benut, waar zij op visieniveau kansrijk zijn.

Een eerste uitwerking van 6 landgoederen zijn in kaart gebracht via een format matrix en deze uitwerking is voorgelegd in een workshop aan eigenaren van de betreffende landgoederen en de begeleidende klankbordgroep.

Vervolgens zijn na enige aanpassingen naar aanleiding van de workshop uiteindelijk 18 landgoederen geïnventariseerd en geanalyseerd. Van elk van deze 18 landgoederen en buitenplaatsen bevindt zich een matrix en een kaartbeeld in de bijlagen.

Uit de analyse komt de grote diversiteit in deze 18 landgoederen en buitenplaatsen en in samenhang- en verbindingsmogelijkheden tussen deze landgoederen en buitenplaatsen naar voren. Deze uitkomst is bepalend geweest voor de formulering van de gemeentelijke ambitie en voor de denklijn voor een nadere uitwerking van de geformuleerde ambitie.

2.3 Externe communicatie

Het uitwerkingsproces van de visie is begeleid door een klankbordgroep, waaraan (in willekeurige volgorde) vertegenwoordigers van de Stichting Heemkunde, Vrienden van park Hartenstein, Vijf dorpen in 't Groen, Initiatiefgroep Visie voor de landgoederen, Gelders Landschap en Staatsbosbeheer alsmede eigenaarvertegenwoordigers (Hemelse Berg/ Stichting Zinzia Zorggroep, Quadenoord en Villa Laura) hebben deel genomen.

Tijdens het proces is advies gevraagd aan de Monumentencommissie en is de eigenaren de gelegenheid geboden om te reageren op de voor hun terrein ingevulde matrix.

In het bestaande overleg met de andere vier gemeenten in het verband van Nieuw Gelders Arcadië (NGA) is mede in het kader van een op te stellen Regionale Visie is deze Visie aan de orde geweest.

Renkumse situatie, de oorzaken waarom op veel plaatsen nog slechts restanten van landgoederen of buitenplaatsen zijn te vinden en nadere informatie over het selectieproces en de analyse van de 18 geselecteerde landgoederen en buitenplaatsen

Deze Visie sluit af met een hoofdstuk, waarin de gemeente haar ambities verwoordt en met een hoofdstuk, waarin ze aangeeft hoe ze denkt haar ambities uit te werken.

2.4 Leeswijzer

In het begin van de Visie vindt u een tweetal hoofdstukken met algemene informatie, zoals begripsomschrijvingen en het bestaande beleidskader.

Hierop volgen drie hoofdstukken waarin u achtereenvolgens kunt vinden: de (casco)kenmerken van de landgoederenzone mede verbijzonderd naar de

villa Sonnenberg, ca. 1910

3.

BEGRIPSOMSCHRIJVING

benutten

beleven

beschermen

Gelders Arcadië, de landgoederenzone op de Veluwezoom, is niet de enige landgoederenzone in Nederland. Denk bijvoorbeeld aan dergelijke zones in de provincies Noord Holland (Kennemerland), Utrecht (De Stichtse Lustwaranda) of Zuid Holland (concentratie op de strandwallen tussen Den Haag en Hillegom). Het is met ongeveer 100 stuks ook niet de grootste, want dit is het Amsterdams Arcadië met 500 buitenplaatsen.

Een landgoederenzone kenmerkt zich door een vrijwel aaneengesloten reeks van landgoederen en buitenplaatsen met statige landhuizen en fraai ingerichte parken en/of bijbehorende landerijen of de restanten ervan.

Dit hoofdstuk introduceert een aantal begrippen die in deze visie worden gehanteerd.

3.1 Landgoederen en buitenplaatsen

De begrippen landgoed en buitenplaats worden nogal eens door elkaar gebruikt, maar er bestaat een duidelijk verschil. In de literatuur zijn voor landgoederen en buitenplaatsen meerdere definities beschikbaar.

In de Natuurschoonwet 1928 staat het begrip 'landgoed' omschreven als: "Een landgoed is een, in Nederland gelegen, geheel of gedeeltelijk met bossen of andere houtopstanden bezette onroerende zaak - daaronder begrepen dat

waarop een buitenplaats of andere, bij het karakter van het landgoed passende, opstallen voorkomen - voorzover het blijven voortbestaan van die onroerende zaak in zijn karakteristieke verschijningsvorm voor het behoud van het natuurschoon wenselijk is".

De provincie houdt voor nieuwe landgoederen de volgende omschrijving aan: "Een openbaar toegankelijk bos- en/of natuurcomplex (met of zonder overige gronden) met een woongebouw van allure met in beginsel maximaal drie wooneenheden en een minimale omvang van het nieuwe bos- of natuurgebied van 5 ha.". De afmeting van minimaal 5 ha komt oorspronkelijk uit de Natuurschoonwet (als voorwaarde voor belastingfaciliteiten) en komt in meerdere omschrijvingen terug. Voor een historische buitenplaats hanteert de Natuurschoonwet een omvang van minimaal 1 ha of een deel daarvan.

In deze visie volgen we de begripsdefinities die in het kader van Nieuw Gelders Arcadië zijn geformuleerd.

Begripsomschrijving Landgoed

"Een landgoed is een ruimtelijke eenheid van minimaal vijf hectare aan elkaar grenzend land met landschappelijke en/ of cultuurhistorische waarden met een economische functie, zoals landbouw, wonen, werken, of recreatie.

Het wordt gekarakteriseerd door een samenhangend beheer van een combinatie van natuur-, bos-, landbouw-, water- en/ of parkelementen, eventueel met gebouwen."(Atlas Gelders Arcadië: 10)

Begripsomschrijving Landgoed

“Een landgoed is een ruimtelijke eenheid van minimaal vijf hectare aan elkaar grenzend land met landschappelijke en/of cultuurhistorische waarden met een economische functie, zoals landbouw, wonen, werken, of recreatie.

Het wordt gekarakteriseerd door een samenhangend beheer van een combinatie van natuur-, bos-, landbouw-, water- en/of parkelementen, eventueel met gebouwen.”(Atlas Gelders Arcadië: 10)

boerderij op de Hemelse Berg

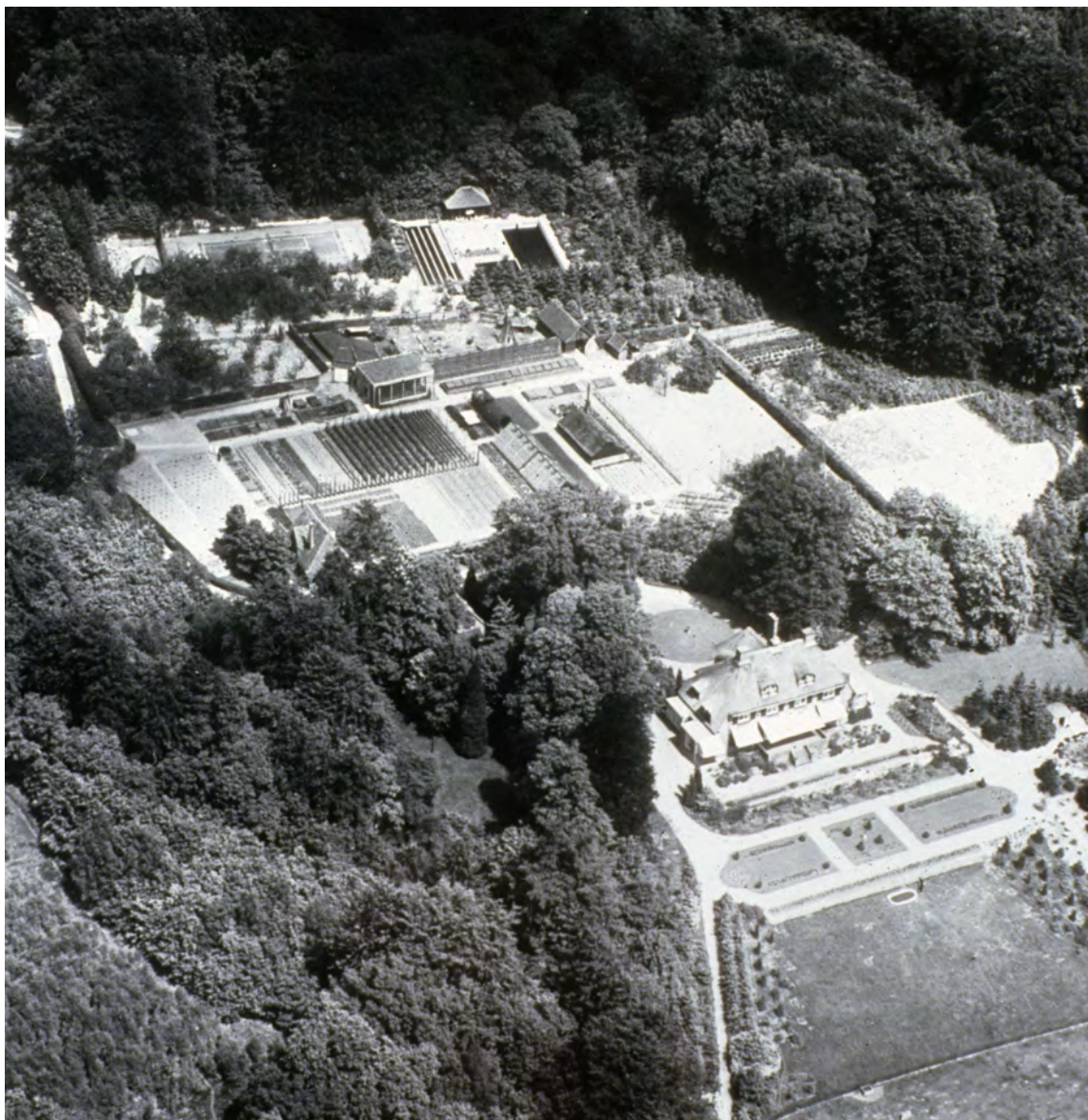
detail uit de folder ter promotie van de varkensfokkerij op de Kamp

Begripsomschrijving Buitenplaats

“Een buitenplaats is een van oorsprong tweede huis op het platteland (naast een huis in de stad), dat in eerste instantie geen permanente woonfunctie had.” (Atlas Gelders Arcadië: 11)

villa Laag Wolfheze

luchtfoto van ensemble de Oorsprong, ca. 1935

Begripsomschrijving Ensemble

“De samenstellende onderdelen van terreinen (met beplanting), lanen, waterpartijen en –lopen, gebouwen, bouwwerken en ornamenten zijn door opzet of ontwerp van tuinen en park en het (utilitair) gebruik historisch en architectonisch met elkaar verbonden en vormen zo een onlosmakelijk geheel.

Het geheel wordt m.n. gevormd door een, eventueel thans verdwenen, in oorsprong versterkt huis, kasteel, buitenhuis of landhuis met bijgebouwen, omgeven door tuinen en/ of park met één of meer van de volgende onderdelen, zoals grachten, waterpartijen, lanen boomgroepen, parkbossen, (sier)weiden, moestuinen, ornamenten.”(Atlas Gelders Arcadië: 11 naar Stichting tot Behoud van Particuliere Historische Buitenplaatsen)

Begripsomschrijving Casco

Een (combinatie van) interne en externe specifiek(e) kenmerk(en), die drager(s) is (zijn) van het ensemble van een landgoed of buitenplaats.

Een landgoed is ontstaan vanuit een economisch perspectief (nadruk op het nuttige). Een buitenplaats is meer ontstaan vanuit esthetische motieven (nadruk op het aangename).

Begripsomschrijving Buitenplaats

“Een buitenplaats is een van oorsprong tweede huis op het platteland (naast een huis in de stad), dat in eerste instantie geen permanente woonfunctie had.” (Atlas Gelders Arcadië:11)

Een buitenplaats kan een onderdeel vormen van een landgoed, andersom kan een landgoed geen deel uitmaken van een buitenplaats.

3.2 Ensemble

Door in de Ruimtelijke Visie te signaleren, dat de **combinatie** van landerijen of ingerichte parken met de daarbij behorende opstallen (landhuis, buitenhuis e.a.) tot de cultuurhistorische waarden van de landgoederen en buitenplaatsen behoort is een eerste aanzet gegeven voor de ensemblebenadering.

De Renkumse deelname aan het project Nieuw Gelders Arcadië heeft bevestigd dat bebouwing en bijbehorende gronden bij elkaar horen, maar ook dat landgoederen en buitenplaatsen in essentie altijd ensembles zijn.

Begripsomschrijving Ensemble

“De samenstellende onderdelen van terreinen (met beplanting), lanen,

waterpartijen en –lopen, gebouwen, bouwwerken en ornamenten zijn door opzet of ontwerp van tuinen en park en het (utilitair) gebruik historisch en architectonisch met elkaar verbonden en vormen zo een onlosmakelijk geheel.

Het geheel wordt m.n. gevormd door een, eventueel thans verdwenen, in oorsprong versterkt huis, kasteel, buitenhuis of landhuis met bijgebouwen, omgeven door tuinen en/ of park met één of meer van de volgende onderdelen, zoals grachten, waterpartijen, lanen boomgroepen, parkbossen, (sier)weiden, moestuinen, ornamenten.”(Atlas Gelders Arcadië: 11 naar Stichting tot Behoud van Particuliere Historische Buitenplaatsen)

3.3 Casco

Voor een nadere karakterisering van landgoederen en buitenplaatsen kan gebruik gemaakt worden van de term ‘casco’. Het landgoed of buitenplaats wordt dan gezien als een (combinatie van) specifiek(e) kenmerk(en), zoals bodemreliëf, gelaagdheid, water, verbindende schakels, parkontwerp en zichtlijnen. Deze zes kenmerken worden in Hoofdstuk 5 behandeld. De waarde van het casco van een landgoed of buitenplaats kan bijvoorbeeld bepaald worden door de kenmerkende dragers: reliëf en uitzicht of water en Engelse parkinrichting.

Begripsomschrijving Casco

Een (combinatie van) interne en externe specifiek(e) kenmerk(en), die drager(s)

Begripsomschrijving Landgoedbiotoop

Beschermt de verbinding van de ensemble-elementen van het landgoed met het omliggende landschap en dient om de landschappelijke context van een buitenplaats of landgoed zichtbaar te maken, zodat bij ruimtelijke ontwikkelingen beter afgestemd kan worden op elementen en onderdelen die de ruimtelijke context vormgeven.

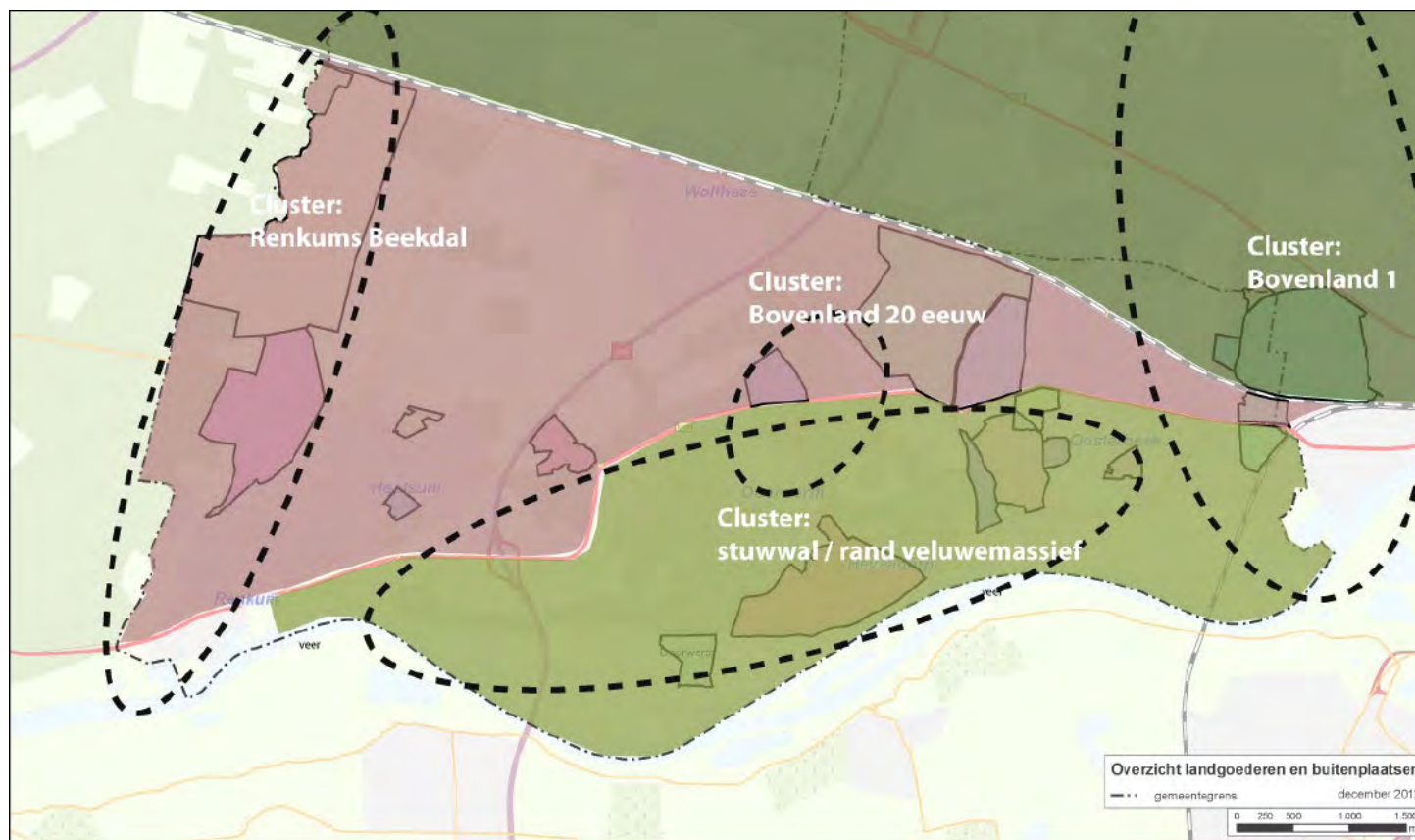
is (zijn) van het ensemble van een landgoed of buitenplaats.

3.4 Landgoedbiotoop

Enige jaren geleden is door de Provincie Zuid Holland het begrip ‘landgoedbiotoop’ ontwikkeld om aan te geven wat de relatie is tussen een landgoed en zijn omgeving en dat het belang van de cultuurhistorische aspecten van een landgoed de ruimtelijke grenzen van dit landgoed overstijgen. De ‘landgoedbiotoop’ beoogt vooral de onderlinge externe effecten op ontwikkelingen van omliggende percelen en het betreffende landgoed in beeld te brengen. De Provincie (en inmiddels door meerdere gemeenten in Zuid Holland overgenomen) heeft hier iets over opgenomen in zijn Ruimtelijke Verordening. Door een bufferzone of beschermingszone aan te geven met waardevolle elementen rondom een buitenplaatscomplex is het mogelijk nieuwe ontwikkelingen die een aantasting zijn van cultuurhistorische en ruimtelijke ontwikkelingen uit te sluiten, maar ontwikkelingen die een toegevoegde waarde hebben toe te laten.

Begripsomschrijving Landgoedbiotoop

Beschermt de verbinding van de ensemble-elementen van het landgoed met het omliggende landschap en dient om de landschappelijke context van een buitenplaats of landgoed zichtbaar te maken, zodat bij ruimtelijke ontwikkelingen beter afgestemd kan worden op elementen en onderdelen die de ruimtelijke context vormgeven.

Een clustering op basis van o.a.historie, ondergrond en landschap, zoals:
 Bodemrelief
 Groot-eigendommen in het verre verleden
 Landschappelijke eenheden

Initiatiefgroep 'Visie voor Landgoederen'

3.5 Geen 'eilandjes'

De landgoederen en buitenplaatsen zijn niet op zichzelf staande eenheden, maar maken deel uit van een (landgoederen)zone en van een 'overkoepelend' cultuurlandschap. Dit cultuurlandschap is meer dan de som der delen, de landgoederen en buitenplaatsen zelf. De landgoederenstrook op het grondgebied van Renkum vormt een onderdeel van de landgoederenzone Gelders Arcadië.

Er zijn voor de gehele zone, voor de strook in Renkum of voor nog kleinere deelgebieden binnen Renkum onderlinge relaties en overeenkomsten in karakteristieken van de verschillende landgoederen en buitenplaatsen te onderkennen:

- Door het simpele feit dat ze direct aan elkaar grenzen.
- Omdat gebruik gemaakt is van (onderlinge) zichtrelaties, gelijklopende ontwerpthema's en de wijze waarop het bestaande landschap, begroeiing, beplanting en waterlopen zijn 'gedramatiseerd' voor hun nieuwe gebruik. Dat wil zeggen dat dergelijke aspecten van het omliggende landschap maximaal werden benut om bij te dragen aan het beoogde totaaleffect van de parkinrichting.
- Door een samenhangende hoofdstructuur van lanenstelsels, jachtwegen, sprengbeken, schaaftreken, wildwallen, landbouwgronden, (productie)bossen en zichtlijnen die vaak nog herkenbaar aanwezig zijn.
- Via de aanwijzing van EHS en Natura 2000 maken de landgoederen en buitenplaatsen deel uit van grotere ecologische netwerken.

*vergroting biodiversiteit
Boschveld*

4.

Beleidskader

benutten

beleven

beschermen

In dit hoofdstuk schetsen we het cultuurhistorische beleidskader van het Rijk, de provincie Gelderland en de gemeente Renkum. Tenslotte stippen we het beleid van onze buurgemeenten aan, voor zover dat betrekking heeft op de landgoederen en buitenplaatsen in het grensgebied.

4.1 Rijksbeleid:

Nota Ruimte 2006

Dit betreft een strategische nota op hoofdlijnen. Eén van de vier doelen waaruit deze bestaat betreft de waarborging van waardevolle groengebieden met daarin landschappelijke en culturele waarden. De nota beschrijft ontwikkelingen die de kwaliteiten van onder andere landschap en cultuurhistorie bedreigen. In dat kader biedt de nota ruimtelijke randvoorwaarden voor borging en ontwikkeling van deze natuurlijke, landschappelijke en culturele waarden.

Nota Belvedere

In 1999 verscheen een beleidsnota over de relatie tussen cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting. Deze beschouwt cultuurhistorie als van vitale betekenis voor de samenleving en de individuele burger. De nota bepleit een ontwikkelingsgerichte benadering. Het credo 'Behoud door ontwikkeling' heeft door deze nota ruime bekendheid gekregen.

Monumentenwet 1988

Met deze wet worden gebouwde monumenten en ook archeologie beschermd

als zij als zodanig zijn aangewezen en geregistreerd. Het beschermen van een ensemble van rode en groene elementen en structuren onder deze wet, in de vorm van buitenplaatsen, kreeg aan het einde van de 20^e eeuw gestalte. In de gemeente Renkum betreft dat Mariëndaal en Laag Wolfheze.

Natuurschoonwet (NSW)

Een eigenaar kan door een maatwerkovereenkomst met het Ministerie van Financiën een beschikking met landgoedaanduiding krijgen op basis van de Natuurschoonwet (NSW). Dit is een strikt particuliere overeenkomst en is primair gericht op het verlagen van de belastingdruk. De aanwezigheid van 'natuurwaarden' is in deze groep maatgevend; cultuurhistorie is geen beoordelingscriterium. De begrenzing van een 'NSW-landgoed' is altijd gebaseerd op hetgeen de eigenaar met het Ministerie van Financiën overeenkomt waarbij het aspect (cultuurhistorie) geen rol van betekenis speelt. Is het ingebrachte perceel niet groot genoeg dan kan een eigenaar vaak aangrenzende percelen 'inbrengen' om tot het vereiste minimum te komen. Een perceel met NSW-'label' is alleen als landgoed in deze Visie opgenomen als er sprake is van een landgoed met bepaalde cultuurhistorische waarden.

EHS en Natura 2000

Gemeente Renkum wordt omgeven door gebieden die belangrijk zijn voor de ecologische structuren op provinciaal, nationaal en Europees niveau. De Ecologische Hoofd Structuur omvat een groot deel van Renkums grondgebied buiten de bebouwde kom. De Natura 2000 gebieden Veluwe en Uiterwaarden liggen deels op Renkums grondgebied. Landgoederen die in deze zones liggen

dragen met hun eigen natuurlijke karakter bij aan natuurdoelstellingen.

Bij ontwikkelingen op of nabij landgoederen kunnen beperkingen ten aanzien van nieuwe functies en bebouwingen en in theorie ook voor bestaand gebruik vanuit deze wetgeving aan de orde zijn.

4.2 Provinciaal beleid:

Nota's 'Belvoir' en 'Gelderland Cultuurprovincie !'

In navolging van het rijk formuleerde de provincie Gelderland cultuurhistorisch beleid onder de benaming Belvoir. Instandhouding van het cultuurhistorische erfgoed was daarin een belangrijk element.

In 2012 heeft de provincie een Accounthouder Landgoederen aangesteld die als centraal aanspreekpunt voor landgoedeigenaren bij de provincie moet gaan fungeren.

Met ingang van 2013 is het beleid voor cultuur en erfgoed verwoord onder de benaming 'Gelderland Cultuurprovincie !'. In de opsomming van het Gelderse cultuurbezit worden buitenplaatsen expliciet genoemd. De provincie ziet cultuur en erfgoed als bouwstenen voor ontwikkeling en brengt een verschuiving aan van subsidiëren naar professionaliseren. Binnen het programma Erfgoed ligt een duidelijk accent op de krachtenbundeling van onderwijs en bedrijfsleven bij doelmatig beheer van het erfgoed. Particulieren worden gestimuleerd een

beroep te doen op advisering door de Monumentenwacht voor het onderhoud van hun monumenten. Verder wil de provincie zich in een vroegtijdig stadium van gebiedsontwikkeling en de aanleg van nieuwe infrastructuur, samen met rijk en gemeenten, sterk maken voor de borging van cultuurhistorische belangen.

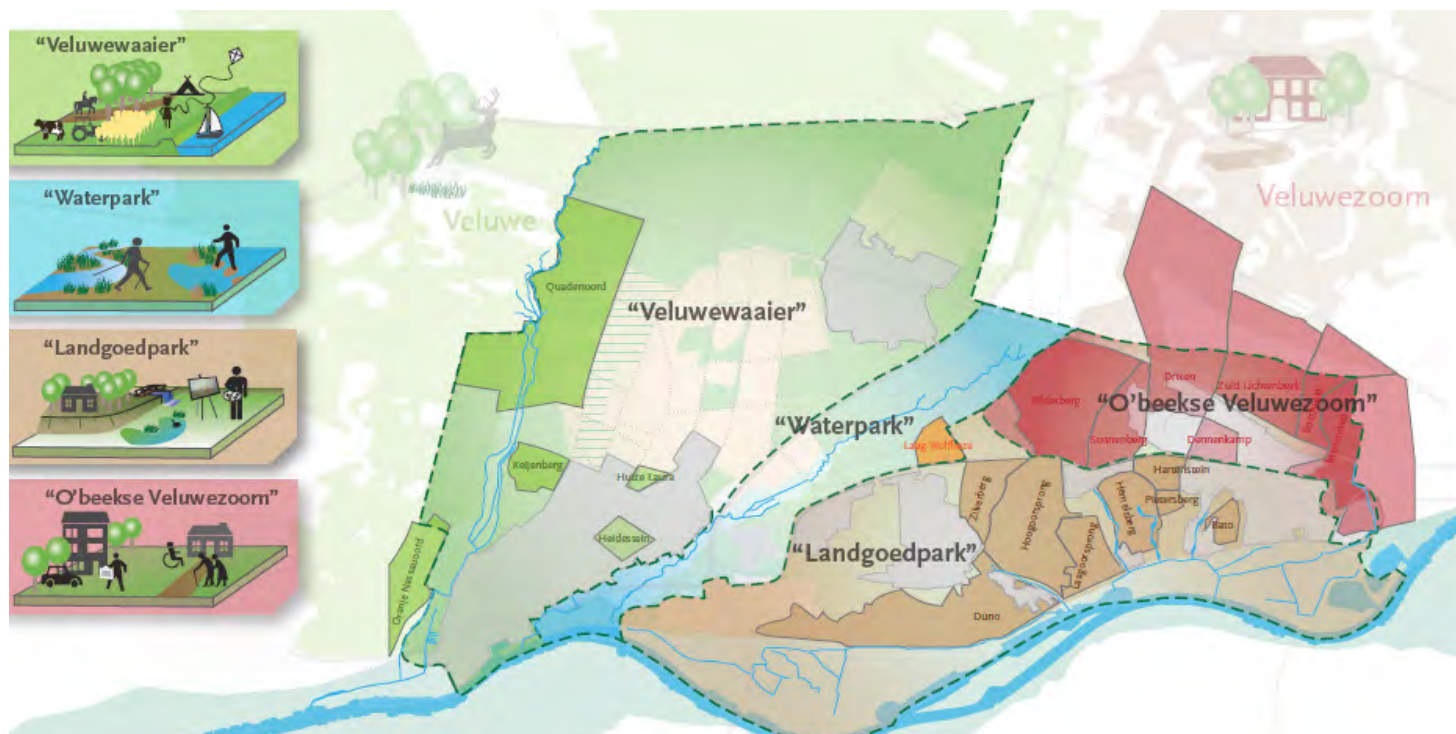
Op verzoek van de provincie heeft de gemeente positief gereageerd om een samenwerkingsverband aan te gaan op het gebied van cultuur en erfgoed met de gemeenten Rheden, Rozendaal en Wageningen.

4.3 Gemeentelijk beleid Renkum

Landschaps Ontwikkelings Plan LOP

De gemeentelijke ambitie ten aanzien van de landgoederen en buitenplaatsen is eerder aan bod gekomen in het Landschaps Ontwikkelings Plan LOP (2005). De landgoederenzone in de gemeente blijkt daarin bij uitstek geschikt voor de benadering volgens het principe 'Behoud door ontwikkeling'.

Voor Mariëndaal, Quadenoord en enkele landgoederen uit de landgoederenzone tussen Oosterbeek en Doorwerth zijn zeer globale ontwikkelingsmogelijkheden aangeduid. Daarbij wijst het LOP op het creëren van een duurzame beleving van natuur- en cultuurhistorische waarden met oog voor recreatieve aspecten. Behoud en versterking van deze waarden staat centraal. Inkomsten moeten ten goede komen aan de landschappelijke kwaliteit.

Een vierdeling van Renkums grondgebied
 Veluwewaaier: agrarisch, papier en leisure
 Waterpark: water, grafheuvels, educatie
 O'beekse Veluwewaaier: zorg(woning.hotel), werken, leisure
 Landgoedpark: cultuur(historie) en recreatie
 Uit: Ruimtelijke Visie Renkum (ver)bindt 2025

De projectenlijst van het LOP bevat de aanbeveling een visie op de landgoederen op te stellen.

Beleidsnota Archeologie

In aansluiting op de gemeentelijke archeologische beleidsadvieskaart Archeologie heeft de raad in juli 2010 de Beleidsnota archeologie gemeente Renkum vastgesteld. Daarin komt het vertalen van archeologisch beleid in bestemmingsplannen aan bod. Door het inzetten van amateur-archeologen, het opzetten van erfgoededucatie in bredere zin en het positioneren van archeologie als één van de Renkumse toeristische speerpunten is het werken aan verbreding van het draagvlak onderwerp van de nota.

Ruimtelijke Visie Renkum 2025

De Ruimtelijke Visie Renkum 2025 (2011) bevat ten aanzien van landgoederen de onderstaande passages:

De gemeente

- streeft naar duurzaam ‘behoud van de landgoederen door ontwikkeling’ (overeenkomstig de uitgangspunten van het rijksproject Belvédère);
- wil actief inzetten op een herwaardering van de landschappelijke en cultuurhistorische waarden van de landgoederen;
- streeft naar aansluiting bij het initiatief van Nieuw Gelders Arcadië;

- stimuleert en faciliteert initiatieven met economische dragers passend binnen de landschappelijke en cultuurhistorische waarden van de landgoederen.

In de Ruimtelijke Visie heeft de gemeente een (functioneelruimtelijk) onderscheid gemaakt in landgoederen en buitenplaatsen:

1. De landgoederen, die zijn ontstaan uit economisch perspectief, geconcentreerd aan de gemeentegrenzen in het oosten en westen.
2. De buitenplaatsen op de stuwwal, die meer zijn ontstaan vanuit esthetisch - recreatieve motieven.

Gecombineerd met toeristisch - economische ontwikkelingskansen is het buitengebied van de gemeente in de Ruimtelijke Visie opgedeeld in vier (thematische) ‘parken’. Van west naar noord en verder met de klok mee; Veluwewaaier, Waterpark, Oosterbeekse Veluwezoom en Landgoedpark. In drie daarvan spelen de landgoederen en buitenplaatsen een belangrijk rol (zie ook kaart in par. 4.3.): (van west naar oost) Veluwewaaier, Landgoedpark en Oosterbeekse Veluwezoom. Deze vierdeling in het buitengebied is gebaseerd op de volgende aspecten:

- Water en landgoederen (en buitenplaatsen) als structuurdragers.
- Mogelijke, richting gevende productmarktcombinaties voor toeristisch - economische ontwikkelingen.

Mariëndaal gezien vanaf Arnhems grondgebied

In de Ruimtelijke Visie staan tevens een aantal afwegingscriteria voor nieuwe functies geformuleerd.

Omdat nieuwe functies in bestaande bebouwing of nieuwe bebouwing kunnen bijdragen aan een duurzame herwaardering van de landgoederen staat de gemeente positief tegenover nieuwe ontwikkelingen mits aan een aantal condities wordt voldaan:

- Nieuwe functies dienen aan te sluiten bij de historische beleving en inrichting van de landgoederen en moeten bijdragen aan het herstel van waarden, lanen, zichtlijnen en de algehele uitstraling van de landgoederen.
- Nieuwe functies dienen te passen in het beleid van de gemeente op het gebied van wonen, sociaal-maatschappelijke en culturele voorzieningen, werkgelegenheid en van toerisme en recreatie.
- Infrastructurele aspecten (bereikbaarheid en parkeerfaciliteiten) moeten meegewogen zijn.
- Het streven is functies per landgoederenzone en per landgoed te differentiëren.
- Nieuwe bebouwing moet qua locatie en verschijningsvorm refereren aan de historische situatie en zoveel mogelijk overeenkomen met de historische footprint met aandacht voor hedendaagse hoogwaardige architectuur en duurzaamheidsaspecten.

- Het streven om per landgoed te differentiëren in de referentie naar historische perioden.

De gemeentelijke Monumentenverordening (2004) en de Erfgoedverordening Renkum 2012.

De Renkumse Monumentenverordening uit 2004 introduceerde enkele bijzondere begrippen. Eén ervan is het Beschermd gemeentelijke landgoed ¹⁾. De verordening gaf het college de bevoegdheid dergelijke landgoederen aan te wijzen en op te nemen in het Monumentenregister. De verbodsbepalingen gaven op dit punt aan dat het verboden was een in een beschermd gemeentelijk landgoedmonument gelegen bouwwerk geheel of gedeeltelijk af te breken. Het college heeft op basis van deze verordening twee maal zo'n monument aangewezen; Bato's Wijk en de Oorsprong, beide te Oosterbeek.

Binnen de Erfgoedverordening Renkum 2013, de opvolger van de Monumentenverordening, is het begrip beschermd landgoedmonument opgegaan in de term 'Terrein dat van algemeen belang is wegens een daar aanwezige zaak.....bij voorbeeld in de vorm van een buitenplaats of landgoed.' De zaakomschrijving zit in het lid erboven; 'zaak, die van algemeen belang is wegens zijn schoonheid, betekening voor de wetenschap of cultuurhistorische waarde.'

¹⁾ Dit begrip was in deze verordening als volgt omschreven: '...groep van onroerende zaken die van algemeen belang is wegens haar schoonheid, dan wel de geomorfologische structuur, de onderlinge ruimtelijke of structurele samenhang of de wetenschappelijke of cultuurhistorische waarde, waarin zich tenminste één of meer beschermde gemeentelijke monumenten bevinden.'. De toelichting van de verordening geeft aan '...landgoederen worden na aanwijzing beschermd door middel van het bestemmingsplan dat daarin voorziet.'

hovenierswoning Oranje Nassau's Oord, ca. 1880

De Erfgoedverordening Renkum 2012 biedt de mogelijkheid een terrein als beschermd gemeentelijk monument aan te wijzen. Naast de van oudsher bekende terreinen met archeologische waarden in de grond kan het daarbij vooral ook gaan om bóvengrondse zaken. De verordening noemt expliciet buitenplaatsen, landgoederen en tuinen. De aanwezigheid van een reeds beschermd gebouw op een dergelijk perceel is geen randvoorwaarde meer. Vertaling van de onder de bescherming opgenomen maatregelen e.d. in het betreffende bestemmingsplan was in de Monumentenverordening Renkum 2004 nog een verplichting. Dat is niet het geval met de aanwijzing van een terrein als beschermd gemeentelijk monument in de huidige Erfgoedverordening.

4.4 Beleid aangrenzende gemeenten Arnhem, Ede en Wageningen.

Het beleid van de aangrenzende gemeenten vormt niet direct een kader voor ons beleid. Maar dit beleid is wel van belang als we niet in 'eilandjes' willen denken: vanuit het oogpunt van de ensemblebenadering en vanuit het feit dat de buurgemeenten ook deel uit maken van de gehele landgoederengordel van de Veluwezoom.

De drie buurgemeenten zijn rechtstreeks benaderd en zijn betrokken via het reguliere overleg in het kader van Nieuw Gelders Arcadië.

Hieronder volgt een overzicht van relevant beleid en/of uitspraken.

De gemeente Arnhem heeft nog geen Landgoedvisie. Op het Arnhemse deel van Mariëndaal (in zijn totaliteit eigendom van het Geldersch Landschap) zijn enkele boerderijen gevestigd. In één ervan is sinds enige tijd de Hoeve Klein Mariëndaal gevestigd; een zorgboerderij. Die ontwikkeling is op de gebruikelijke manier vanuit de gemeente Arnhem begeleid. In de nabije toekomst wil Arnhem voldoen aan de afspraken uit het Convenant Nieuw Gelders Arcadië, mogelijk met gebruikmaking van de in Renkum gevolgde systematiek.

De gemeente Ede beschikt over een gedetailleerde Cultuurhistorische Waardenkaart en een Cultuurhistorische Beleidskaart. Die richt zich op behoud en ontwikkeling van een deel van het terrein langs de Renkumse Beek, dat grenst aan landgoed Quadenoord. Voor beheer, herstel van cultuurhistorische landschapselementen beschikt Ede over een budget. Ede heeft in het verleden met eigenaren uit het aangrenzende Renkumse deel gesproken over afsluiting van wegen in het gebied. Vrij actueel is het werk aan een nieuw en conserverend bestemmingsplan voor het gehele natuurgebied van Ede waar de zone langs de beek deel van uitmaakt.

De gemeente Wageningen heeft, net zoals Arnhem, ook nog geen specifiek landgoedbeleid. Wel werkt Wageningen aan het opstellen van een Cultuurhistorische Waardenkaart. Enkele gebouwen op het terrein van landgoed Oranje Nassau's Oord zijn aangewezen als beschermde monumenten.

Koepel op Mariëndaal
Arnhem.

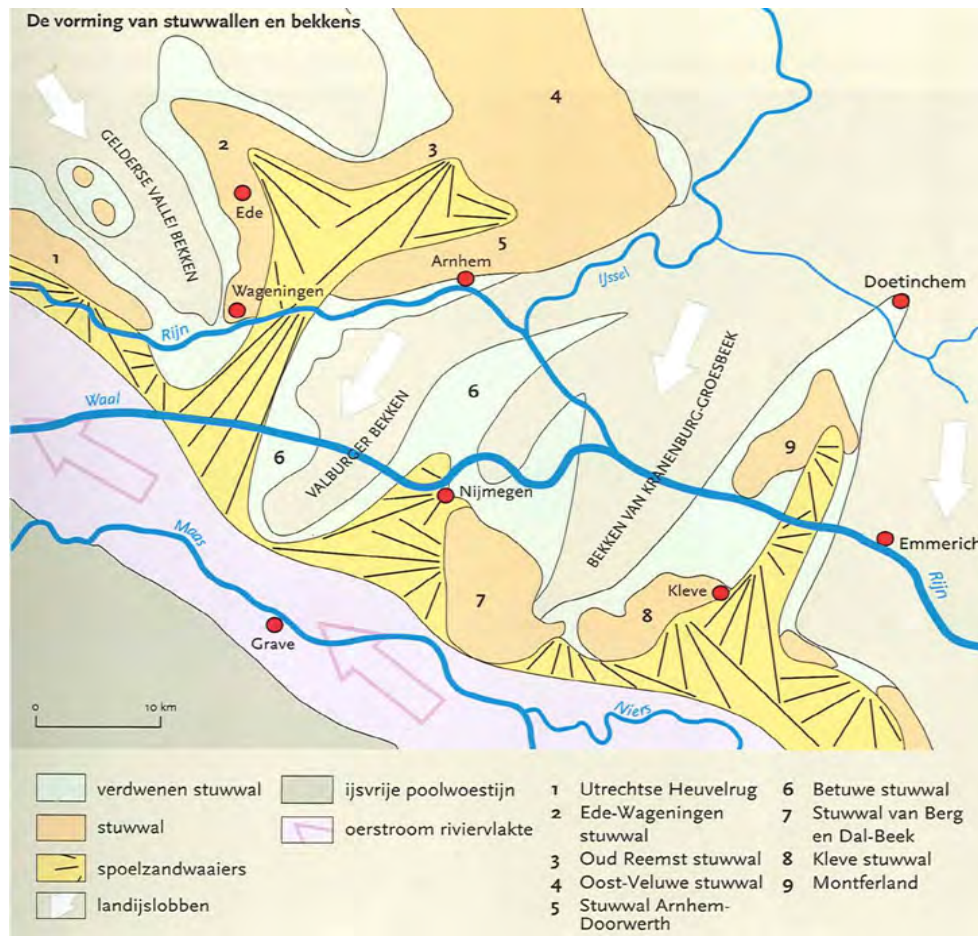
5.

Kenmerken landgoederenzone Gelders Arcadië en Renkum

benutten

beleven

beschermen

De vorming van stuwwallen en bekkens
Uit: Atlas Gelders Arcadië

De landgoederenzone op de Veluwezoom neemt een bijzondere positie in binnen de landgoederenzones in Nederland. Deze zone onderscheidt zich in de wijze waarop bij de aanleg van landgoederen gebruik gemaakt werd van de natuurlijke, opvallend grote hoogteverschillen en de aanwezigheid van helder, stromend water. Vergelijkbare situaties komen alleen buiten onze landsgrenzen voor. Deze uniciteit is terug te voeren op de volgende te onderscheiden cascokenmerken ²⁾ (zie ook par. 3.3.):

1. Het bodemreliëf
2. De gelaagdheid in ontstaans- en ontwikkelingsgeschiedenis
3. De aanwezigheid van water in de vorm van (spreng)beken en rivieren
4. De verbindende schakels in de vorm van lanen- en groenstructuren
5. Het parkontwerp
6. De zichtlijnen

(Een combinatie van) de zes hier boven genoemde cascokenmerken kunnen dragers zijn van het ensemble van een specifieke buitenplaats of landgoed. Elk landgoed of buitenplaats kent op deze wijze een eigen geraamte van voor die buitenplaats of voor dat landgoed belangrijke interne en externe kenmerken. De waardering van dit geraamte of casco is voor elk landgoed en buitenplaats verder uitgewerkt in de matrices.

²⁾ In deze visie beperken we ons tot een beschrijving in hoofdlijnen van deze kenmerken. Uitgebreidere informatie is ondermeer te vinden in de Atlas Gelders Arcadië 2011.

Het belang van het geraamte van cascokenmerken in relatie tot de ensemble-elementen komt weer terug in de in paragraaf 9.2. uitgewerkte Potentiële Beleefbaarheid als belangrijke graadmeter of toetssteen voor behoud- of herstelwaardigheid.

5.1 Bodemreliëf

Het oorspronkelijke natuurlijke landschap van de Veluwezoom is het resultaat van de voorlaatste ijstijd en eeuwenlange erosie door weer, wind en water. De spectaculaire hoogteverschillen van de stuwwallen tot wel meer dan honderd meter boven NAP zijn ontstaan door de vanuit het noorden oprukkende ijslobben. In de warmere perioden werden dalen door het smeltwater uitgesleten. Door de opstuwing bestaat de ondergrond van de stuwwallen uit schuine klei- of leemlagen die de stroming van het grondwater en de afvoer van hemelwater beïnvloeden.

Door een waaievormige afzetting van zand en slib door het smeltwater is tussen de stuwwallen van Arnhem/ Doorwerth en Ede/ Wageningen een zandspoelwaaier, of sandr ontstaan. Deze zandspoelwaaier is uniek in ons land en zelfs in Europees opzicht. Hij is zeer waardevol door zijn zeldzaamheid, zijn omvang en zijn redelijke gaafheid omdat hij voor het grootste gedeelte onbebouwd is gebleven.

uitzichtkoepel op de Duno, 1874

uitzicht vanaf de Duno, 1904/05

entree modelboerderij de Duno, ca. 1910

paviljoen Hunneschans, ca. 1920

De beekdalen van de Renkumse Poort vormen de enige locatie, waar het stuwwallencomplex wordt doorbroken en waar er een verbinding is tussen de sandr en de rivier de Rijn.

De zuidelijke helling van het stuwwallengebied (Arnhem/ Doorwerth) is uitermate steil. Deze is ontstaan door een proces van afkalving in de buitenbocht van de rivier (Neder-Rijn), die door het ijs is gedwongen zijn loop te verleggen van het noorden naar het westen.

Omdat deze helling op het zuiden ligt met de nabijheid van de rivier heerst hier een bijzonder microklimaat: de winters zijn wat milder en de zomers zijn wat warmer.

Het lager gelegen uiterwaardengebied onderaan de stuwwallen is ter hoogte van Renkums grondgebied vrij open gebleven omdat hier het sediment vanuit de dalen direct afgevoerd is door de beken in de rivier. Hier zijn niet zoals in het oostelijker gebied puinkegels afgezet, waarop later dorpen zijn ontstaan.

5.2 Gelaagdheid

De hogere gronden samen met het constant aangevoerde schone beek- en rivierwater en de vruchtbaarheid van de grond vormden al zeer vroeg gunstige vestigingsfactoren. De schaarse sporen van de eerste bewoners en hun landbouwactiviteiten, in de vorm van grafheuvels en zogeheten 'Celtic fields',

zijn op enkele plekken in de gemeente aanwezig. Ze vormen de vroegste tijdslagen in de gemeente en zijn deel van het Renkumse bodemarchief zoals dat is opgenomen in de Archeologische Beleidsadvieskaart Renkum 2010.

Het ontstaan van de landgoederenzone op de Veluwezoom is niet te fixeren op één periode in de geschiedenis. In hun ontstaans- en ontwikkelingsgeschiedenis zijn verschillende perioden (tijdslagen) te onderscheiden, te beginnen met de oprichting van middeleeuwse verdedigingswerken tot de verwoestingen die zijn aangericht tijdens de 2e WO.

In de 17e en 18e eeuw werden de landgoederen voornamelijk gesticht door de lokale welgestelden rondom Arnhem aan de doorgaande wegen. In de 19^e eeuw, de grootste groeiperiode, zijn de eigenaren de nieuwe rijken uit Holland en wordt de afstand van Arnhem door een verbetering van de bereikbaarheid (wegennet en spoorlijnen) vergroot. Er vindt een grotere spreiding plaats van de landgoederen en buitenplaatsen tot en met Wageningen, Oosterbeek en Ellecom. Deze 'tijdslagen' in de geschiedenis zijn veelal in de huidige verschijningsvorm nog te onderkennen.

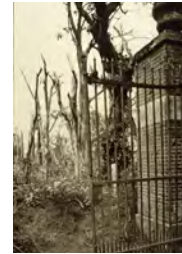
Per landgoed of buitenplaats kan de 'dikte van het pakket tijdslagen' verschillend zijn, omdat ze veelal een individuele range van achtereenvolgende ontwikkelingen hebben doorgemaakt.

hotel de Duno, ca. 1935

verwoesting villa de Duno, ca. 1945

hekwerk de Duno, ca. 1960

Dunoplateau, 2012

1^e laag –verdedigingswerken en kloosters

De eerste landgoederen langs de Veluwezoom, zoals Middachten in Rheden en Grunsfoort en Doorwerth in de gemeente Renkum, zijn ontstaan uit middeleeuwse kastelen. Ze zijn, vanwege hun verdedigingsfunctie, in de lager gelegen delen langs de rivieren te vinden. In de zeventiende eeuw was die verdedigingsfunctie niet langer noodzakelijk en kreeg de verblijfskwaliteit meer aandacht.

Gelijksoortige ontwikkelingen in de 16^e en 17^e eeuw zijn terug te voeren op een vroeg kloosterbestaan. Het vroegste voorbeeld van een dergelijk landgoed in onze gemeente is Mariëndaal, dat te herleiden is op het klooster Mariënborn (1392). In de middeleeuwen waren ook geestelijke instellingen grootgrondbezitters (soms schenkingen door landeigenaren).

Veranderingen in eigendomsituaties treden op na de Reformatie. Geestelijke goederen worden in 1580 geconfisqueerd en in 1640 volgde openbare verkoop.

In combinatie met verbetering van wegen worden vroegere kloosterbezittingen een aantrekkelijke plek voor notabelen uit de stad om hun vrije tijd door te brengen. Vanaf die tijd ontstonden de buitenverblijven van de lokale regenten. Arnhemse burgemeesters kochten in de nabije omgeving kloostergoederen op om er een riante tweede woning te bouwen. In 1735 komt op die manier Mariëndaal in handen van de achtereenvolgende Arnhemse regentenfamilies Brandsen en Van Eck.

2^e laag –ontginningen en vroeg-industriële activiteiten

In de 16^e eeuw bestaat een groot deel van het grondgebied van de Veluwezoom nog uit ruwe gronden. Door een bevolkingstoename werden in de 17^e eeuw (nieuwe) ontginningen aangepakt en ontstaan grote akkercomplexen (de Eng of Enks in Oosterbeek, Heelsum en Renkum).

Een tweede heftiger ontginningsperiode vindt plaats na de beëindiging van de Napoleontische periode (begin 19e eeuw). Het rijk had in die periode redenen om de tekorten in de staatskas (aan) te vullen en deed dat onder andere door de verkoop van zogeheten 'domeingronden'. Grote percelen kwamen tegen een scherpe prijs op de markt. Het bouwen en aanleggen van een landgoed of buitenplaats was één motief; het kopen van 'woeste gronden' als belegging vaak een niet onbelangrijke tweede. De nieuwe stichters kwamen niet langer meer uit de kringen van lokale adel of regenten. Het waren de vertegenwoordigers van het nieuwe geld, verdiend in het bank- en handelswezen of in de koloniën.

De ontginningsgronden werden in belangrijke mate omgevormd tot bos. Bosbouw werd mede interessant vanwege achtereenvolgens de aanleg van spoorlijnen en de opkomst van de Limburgse kolenmijnen. Daarbij was met name de relatief onvruchtbare sandr in het noordelijke deel van de gemeente in beeld. Aldaar was bosaanplant ook een motief voor het beteugelen van zich uitbreidende stuifzandgebieden. Voor Renkum betekende het een verlies van het kenmerkende open heidelandschap en daarmee ook verlies aan door- en uitzichten vanaf bepaalde, niet alleen hooggelegen plekken.

verwoesting kasteel Doorwerth, ca. 1945

kasteel Doorwerth herbouwd, 1971

kasteel Doorwerth, 2000

medewerkers moestuin kasteel Doorwerth, 2007

Heide en schapenteelt vormden eeuwenlang de landschappelijke en economische basis voor grote delen van de gemeente. De schapenhouderij heeft z'n sporen nagelaten in het landschap: de schaapsdriften die met hun typische vork-achtige vertakkingen vanaf de lager gelegen weilanden naar de heidevelden hogerop de stuwwal lopen. Het afnemend belang van de schapeneconomie valt uiteindelijk niet meer te stuiten; wol is elders goedkoper te krijgen en andere sectoren komen op of groeien van kleinschalige nijverheid uit tot 'industrie'.

Al in de middeleeuwen, maar in Renkum voornamelijk aan het einde van de 16^e en begin 17^e eeuw, werd het water van de beken (opgelegde beken en sprengen) gebruikt om watermolens aan te drijven voor diverse productieprocessen (olie-, graan-, papier-, koper-, slijp-, volmolen (laken) en zelfs kruitmolens).

In de 19^e eeuw werden veel papiermolens omgebouwd tot wasserijen. Sommige van de papiermolens en wasserijen hebben zich ontwikkeld tot moderne industriële bedrijven. In Renkum en Heelsum is de papierindustrie nog steeds aan te treffen. Een ander voorbeeld van een industriële ontwikkeling in deze tijdperiode is de stroop-/suikerfabriek op de Oorsprong.

De waterwerken (beken en 'wijers'(molenkommen,vijvers)) die aangelegd werden voor de aandrijving van de molens zijn later als waterpartijen in de parkinrichting van de buitenplaatsen opgenomen.

3^e laag –recreatie en cultuur

Door de grootschaliger verbetering van de bereikbaarheid met het aanleggen van nieuwe typen verbindingen, o.a. door de aanleg van de Rijnspoorweg die rond het midden van de 19^e eeuw Amsterdam en Utrecht met Arnhem verbindt werden de meer afgelegen en relatief onbekende gebieden ten oosten van 'Holland' ontsloten. Dit trok meer kapitaalkrachtige investeerders aan en ook recreanten.

Dat vindt zijn weerspiegeling in het ontstaan van een veelheid aan landgoederen en buitenplaatsen. In Renkum zijn de meeste dan ook in de 19^e eeuw gesticht. In de tweede helft van de 19^e eeuw ontstond een verwevenheid tussen landgoedbezit en de ontwikkeling van beeldende kunst die in belangrijke mate op het omringende landschap was geïnspireerd.

Belangstelling voor de kunsten in brede zin van de kapitaalkrachtigen ging samen met het ontvangen en het tijdelijk huisvesten van beeldende kunstenaars. Mecenassen als Robidé van der Aa, van Eeghen en Kneppelhout zijn daarin de aanvoerders en hierdoor ontstaat rondom de buitenplaatsen een entourage van een rijk cultureel leven. Omdat deze kunstenaars de bijzonder fraaie landschappen op hun doeken vastlegden droeg dit bij aan de bekendheid van de streek. Dit inspireerde weer meer mensen om deze kant op te komen, als recreant óf om te investeren in een tweede huis. Zo wordt de prachtige omgeving rond Oosterbeek en Wolfheze en later rond Renkum en Heelsum het decor voor belangrijke vernieuwingen in de kunstgeschiedenis, respectievelijk de Oosterbeekse School en Pictura Veluvensis.

Vele van de kostbare buitens kregen echter in de loop van de tijd een permanente woonfunctie en verloren daarmee hun bijzondere karakter. Daarmee gingen ze op in de groep van villa's met fraaie tuin op een ruim perceel. Dat is echter een categorie die niet kan bogen op de rijkdom aan 'tijdslagen' zoals die te vinden is bij de landgoederen en buitenplaatsen.

4e laag –stabilisatie en, verwoesting

De twintigste eeuw lijkt er één van stabilisatie. Nieuwe buitenplaatsen en landgoederen komen er niet bij. Alleen de terreinen Laag Wolfheze en De Kamp hebben in dit tijdvak hun wortels. De gemeente Renkum heeft in deze periode een opmerkelijk belangrijke rol. Door aankoop van de Hemelse Berg, Bato's Wijk, de Bilderberg, Hartenstein, de Pietersberg en de Oorsprong kreeg de gemeente de beschikking over toplocaties en gebouwen van allure. In deze tijd kregen de Bilderberg, Hartenstein en Duno een hotelfunctie; geheel passend bij het belang van het toerisme in de gemeente Renkum, en in Oosterbeek in het bijzonder.

De grootste omslag in het landschap van landgoederen en buitenplaatsen vindt in Renkum plaats als gevolg van de Tweede Wereldoorlog. Operatie Market Garden in september '44 bracht veel vernielingen en beroofde vele van deze locaties van hoofdhuis en bijgebouwen. Na de oorlog bleken vele eigenaren niet van zins de draad weer op te pakken. Enkele buitens kwamen in handen van de gemeente die op haar beurt weer delen ervan doorverkocht voor geheel andere functies of ze zelf deels in gebruik nam, bijvoorbeeld de kwekerijrestanten

op de Pietersberg en de Oorsprong. Voor de Hemelse Berg en de Oorsprong werden plannen gemaakt voor het ontwikkelen van grootschalige recreatieve voorzieningen, niet vreemd gezien de bijdragen die beide landgoederen boden aan het toerisme en de recreatie in Renkum.

Een landgoed dat als zelfstandige eenheid na de oorlog bleef voortbestaan is Quadenoord. De economische dragers ondergingen wel veranderingen in aantal en vorm. De villa verloor bovendien z'n woonfunctie maar het geheel behield grotendeels z'n groene en rustige karakter. Datzelfde geldt voor Laag Wolfheze, de enige buitenplaats in de gemeente die in zijn pure vorm als weekeind- en zomerverblijf bleef voortbestaan.

Tenslotte: de hernieuwde aandacht in de 21^e eeuw

Terwijl in de laatste helft van de vorige eeuw de aandacht voor de landgoederenzone was verslapt, in deze eeuw mag Gelders Arcadië zich verheugen in een hernieuwde belangstelling. In het project Nieuw Gelders Arcadië is naar voren gebracht, dat vandaag de dag de (restanten van) landgoederen en buitenplaatsen één van de belangrijkste identiteitsdragere van de Veluwezoom zijn.

Getuige hiervan zijn het project Nieuw Gelders Arcadië en het uitroepen van 2012 als het Jaar van de historische buitenplaatsen.

Begripsomschrijving Sprengen

Beken ontstaan door het aanboren van watervoerende lagen.

waterrad op Mariëndaal

Begripsomschrijving Opgelegde beken

Kunstmatig aangelegde beken naast de natuurlijke beek met een ondoorlatende bodemlaag van leem.

Tegenwoordig kennen we ook 'Nieuwe landgoederen'. Dit fenomeen is een jaar of twintig geleden ontstaan toen provincies stimulerend beleid ontwikkelden om functiewijziging op agrarische percelen mogelijk te maken. Het inruilen van de agrarische- voor een woonfunctie, het doorvoeren van allerlei inrichtingsvereisten en de beschikbaarheid van een minimaal oppervlak van vijf hectare maken deel uit van deze constructie. Initiatieven in deze sfeer zijn in Renkum nooit ontwikkeld; het bestaande ruimtelijke beleid is in voldoende mate toegerust om dat te begeleiden mocht dat wél gaan spelen. Met het traditionele landgoed- of buitenplaatsbegrip heeft deze categorie echter niets van doen

5.3 Water

De aanwezigheid van schoon water op de Veluwezoom in combinatie met hoger gelegen gronden heeft mensen eeuwenlang uitgenodigd om zich hier te vestigen. Het water is door de eeuwen heen gebruikt als drinkwater, voor het bevoeien van gewassen, kleibakkerijen, voor (commerciële) visvijvers, als aandrijving voor molens, voor wasserijen, zelfs voor een bierbrouwerij en een kuuroord. Maar ook voor het aanleggen van waterpartijen in de parken van de buitenplaatsen. Bij deze lustoorden was water een belangrijke bron van vermaak en vertier

In Renkum vormen de grote beekdalen van de Renkumse en Heelsurse beek met hun opgelegde beken (de Renkumse Poort) andersoortige landschappen met een andere culturele waarde dan de (spreng)beken langs de steile hellingen

de Helkolk aan de Fonteinallee

van de stuwwal.

Begripsomschrijving Sprengen

Beken ontstaan door het aanboren van watervoerende lagen.

Begripsomschrijving Opgelegde beken

Kunstmatig aangelegde beken naast de natuurlijke beek met een ondoorlatende bodemlaag van leem.

De hellingen van de beekdalen hebben vaak een asymmetrisch karakter: steiler naar het westen en flauwer naar het oosten.

De uiterwaarden in het rivierengebied vormen door de vele overstromingen en kleiafzettingen een vruchtbaar gebied, ondermeer omdat ze vrij zijn gebleven van puinkegels (zie ook par. 5.1.).

5.4 Verbindende schakels

De belangrijkste verbindende schakels in het landgoederenlandschap zijn het netwerk van lanen (vaak terug te voeren op schaaps- en veedriften en jachtwegen) en de tussenliggende groenstructuur.

De onontgonnen heidegebieden en bosgebieden werden van oudsher als jachtgebied gebruikt. Voor de welgestelden was de jacht een sociaal gericht tijdverdrijf.

Italiaanse weg

De Veluwezoom kreeg onder deze groep extra belangstelling toen de Oranjes dit gebied eind 17e eeuw ontdekten als jachtterrein. Voor een snelle bereikbaarheid van de diverse jachtterreinen werd een netwerk van tamelijk brede 'Koningslanen' aangelegd. Eén van de langste en bekendste was de Koningslaan tussen Kasteel Doorwerth en Het Loo.

In de 17e eeuw werd de ontsluiting van de Veluwezoom verbeterd. De doorgaande wegen werden (als laan) voorzien van bomenrijen ter beschutting van de reizigers. Laanstructuren op landgoederen lopen vaak door in hun omgeving, omdat landgoed- of buitenplaatseigenaren hun eigen laanbeplantingen met eigen soortvoorkeur soms doorzetten in het buitengebied ter 'verfraaiing' of om te veraangename.

Het verbeteren van de wegen gaf ook aanleiding tot stichten van nieuwe landgoederen en buitenplaatsen langs deze wegen.

In onze tijd bestaat er een spanningsveld tussen het behouden van deze lanen en de verkeersveiligheid.

Zowel in het gemeentelijk Groenstructuurplan (2004) als in het Landschapsontwikkelingsplan (2005) krijgen lanen bijzondere aandacht. In het Groenstructuurplan zijn bepaalde lanen onderdeel van de hoofdgroenstructuur. In het Landschapsontwikkelingsplan zijn expliciet enkele lanen benoemd die moeten worden gehandhaafd en/of ontwikkeld. Dit gaat om de laanbeplanting aan bijvoorbeeld de Van der Molenallee en de Wolfhezerweg.

schetstekening de Duno door landschapsarchitect S. Voorhoeve, 1929

De Renkumse situatie kent nog een ander zeer bepalend ruimtelijk kenmerk. Dat betreft de open graslanden en landbouwpercelen die als verbindingen tussen de landgoederen zijn te beschouwen. In veel gevallen hielden zij door hun openheid zichtlijnen in stand. Dat speelt bijvoorbeeld bij Bato's Wijk, de Pietersberg en Heidestein. In een enkel geval werd zo'n perceel 'geannexeerd' door een landgoedeigenaar, als een garantie voor behoud van die openheid. Dat is het geval bij het grasweitje aan de Hazenakker; ooit bezit van de eigenaar van de Pietersberg en sinds lang in eigendom van de gemeente met de bepaling dat er nooit gebouwd mag worden.

Ook bospartijen rondom de landgoederen kunnen een verbindende rol vervullen al is het moeilijk aantoonbaar of een landgoedeigenaar en zijn landschapsarchitect daar bewust gebruik van hebben gemaakt.

5.5 Parkontwerp

De eerste tuininrichtingen van de landgoederen en buitenplaatsen volgden in de 17^e eeuw de Hollands classicistische stijl naar Frans en Italiaans voorbeeld. Deze geordende, geometrisch vormgegeven tuinen pasten bij de architectuur van de gebouwen. Soms zijn deze tuinontwerpen op een ingenieuze wijze ingebed in het natuurlijke reliëf van de Veluwezoom. Kenmerken van de ontwerpstyl zijn: naar binnen gekeerd (ommuring, omheining of slotgrachten), de rechthoekige basis, symmetrie, de zichtas vanaf het hoofdhuis. Aan het einde van de 17^e eeuw kregen deze van oorsprong naar binnen gekeerde tuinontwerpen een meer open karakter.

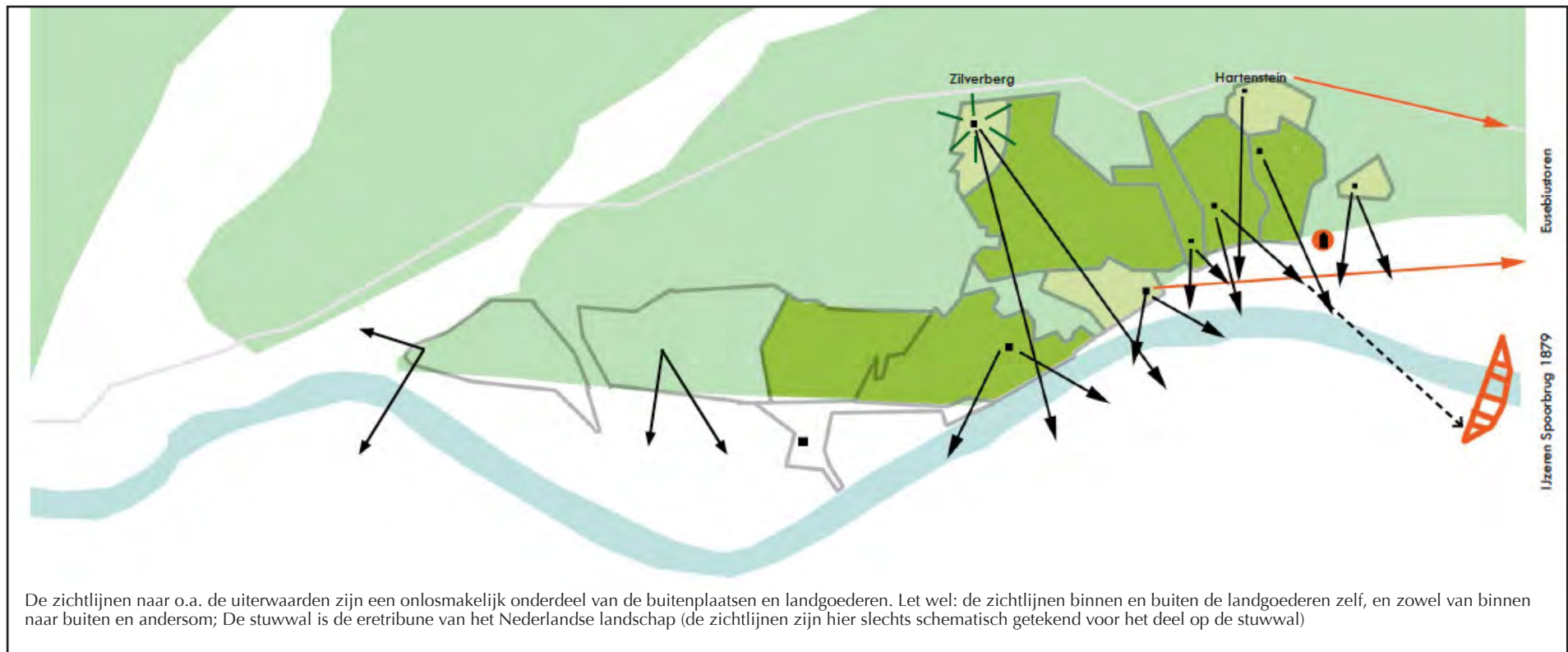
In de 18^e eeuw kwam een andere ontwerpstyl in de belangstelling: de

romantische of Engelse landschapstyl. Deze ontwerprichting maakt gebruik van de omgeving en probeert een ideaal landschap na te bootsen. Kenmerkend voor deze stijl: landschappelijke inrichting, kronkelende paden met onverwachte uitzichten, open ruimtes afgewisseld met boompartijen. Tuinarchitecten uit deze school hebben met hun inrichtingsontwerpen ingespeeld op en dankbaar gebruik gemaakt van de spectaculaire hoogteverschillen en de daarmee gepaard gaande navenante uitzichten vanaf de stuwwallen naar de lager gelegen rivierengebieden.

In de parkinrichting komt ook een gemengde stijl voor: direct aan huis een geometrische inrichting en op afstand de romantische inrichtingstyl. De buitenplaatsen Duno en Oorsprong kennen barokke assen: formele rechtlijnige elementen in het verder 'natuurlijke' stuwwallenlandschap.

Een groot aantal tuinrichtingen (10 van de 18 beschreven landgoederen) of aanpassingen aan inrichtingen op het grondgebied van Renkum zijn van de hand van de in Oosterbeek wonende tuin- en landschapsarchitect S. Voorhoeve (1880-1948).

Voorhoeve is belangrijk als tuin-/landschapsarchitect op verschillende landgoederen in met name Oosterbeek en Doorwerth. In diverse fasen van zijn werkzame leven en op locaties met zeer verschillende karakteristieken heeft hij fraai werk nagelaten. Zijn werkzaamheden als rentmeester/beheerder van enkele landgoederen geeft daaraan een bijzondere extra dimensie. In die zin is op de Renkumse landgoederen een tuin-/landschapsarchitect van formaat aan het werk geweest en is veel van dat werk bewaard gebleven. Een nader onderzoek van zijn oeuvre kan nuttige inzichten opleveren voor beter en vooral samenhangend onderbouwd herstel en onderhoud dat recht doet aan de betekenis van zijn werk.

*Een overzicht van de zichtlijnen in het zuidoostelijke deel van de gemeente
Uit presentatie van de initiatiefgroep 'Visie voor Landgoederen'*

5.6 Zichtlijnen

De classicistisch ingerichte tuinen waren erg naar binnen gekeerd en in deze ontwerpen speelden de (geometrische, diagonale) zichtlijnen vanuit het hoofdhuis een grote rol.

De romantische tuininrichtingen (Engelse landschapstijl) kennen uitzichten op open weiden met doorzichten naar buiten toe. Zo kende Laag Wolfheze een zichtlijn over de heide naar de kerktoren in Ede. De tuinontwerpen op de stuwwallen maakten gebruik van het natuurlijke hoogteverschil om verrassende uitzichten te bieden. Hierdoor ontstonden diverse zichtlijnen naar de omgeving.

Deze zichtlijnen vormen verbindingen tussen buitenplaatsen en hun omgeving, met name vanaf de stuwwal naar de uiterwaarden en vice versa. De zichtlijnen zijn des te spectaculairder door de hoogteverschillen.

uitzicht vanaf de Hazenakker naar het benedendorp, ca. 1953

uitzicht vanaf de Hazenakker naar het benedendorp, 2012

5.7 Samenhang en differentiatie

De tuinarchitect Voorhoeve pleitte na de oorlog voor een “eenheidslandschap op den Veluwezoom van Wageningen tot Dieren” (Atlas: 13) ten behoud van de gehele zone. De landgoederen en buitenplaatsen van Gelders Arcadië maken zoals Voorhoeve al aangaf in wezen deel uit van een overkoepelend cultuurlandschap. Maar ondanks een aantal gemeenschappelijke kenmerken kennen de landgoederen en buitenplaatsen ook grote verschillen; ze hebben elk hun eigen karakter.

De ene benadering hoeft echter de ander niet uit te sluiten.

Binnen de eenheid van de Veluwezone is de Renkumse strook op een aantal punten te verbijzonderen. Ook binnen de strook op Renkums grondgebied zijn differentiaties of clusteringen aan te brengen. Hiervoor bestaan diverse invalshoeken, zoals oorspronkelijk eigendom, functioneel of tijdsperiode van ontstaan, kansen voor gezamenlijke ontwikkeling e.d.

Op enkele plekken in de gemeente grenzen landgoederen aan elkaar; daar is het van belang de eventuele wisselwerking van een initiatief op de ‘buurman’ te beoordelen. Andere vormen van wisselwerking zijn zichtlijnen uit landgoederen over open agrarische percelen of graslanden en laanstructuren uit het landgoed die doorlopen in de verdere omgeving. Een mooi voorbeeld van dat laatste is de Italiaanse weg vanaf kasteel Doorwerth in de richting van het spoorstation Wolfheze.

In haar Strategisch Beleidskader 2040 en m.n. in de Ruimtelijke Visie 2025 heeft de gemeente al het belang van samenhang en samenwerking aangegeven en dit heeft ze nog weer benadrukt in haar ambitie.

In het zoeken naar verbindingen of in samenwerking met andere initiatieven in de omgeving is bovendien **synergie** te vinden die voor alle betrokkenen positief kan uitwerken.

Ontwikkelingsmogelijkheden van landgoederen en buitenplaatsen moeten in samenhang en gedifferentieerd per locatie of thema gezien worden in relatie tot hun omgeving met aandacht voor het ensemble en de van toepassing zijnde cascokenmerken.

6.

Huidige verschijningsvorm Renkumse landgoederen en buitenplaatsen

benutten

beleven

beschermen

spoorbrug Mariëndaal, ca. 1845

A50, doorsnijdt de Kamp en Laag Wolfheze

De actuele verschijningsvorm van de aanwezige landgoederen en buitenplaatsen in Renkum is zeer divers. De huidige situatie op elke landgoedlocatie is eigenlijk nooit 'gaaf': als een volledig onbeschadigd ensemble van rode, groene en blauwe elementen en ondergrond.

Door processen van versnippering en aantasting is veel geweld aangedaan aan de oorspronkelijke vorm van het landgoed en aan de huidige vorm van de verbindende schakels (het netwerk van lanen en tussenliggende groenstroken).

6.1 Versnippering

In de loop der eeuwen heeft ondermeer verbrokkeling plaatsgevonden door infrastructuurele werken, door verandering in gemeentegrenzen en door eigendomsplitsing.

Grote infrastructuurele werken

Vergroting van de mobiliteit heeft geleid tot het aanleggen van spoorlijnen en snelwegen. Deze doorsnijden de Veluwezoom en ook individuele landgoederen en buitenplaatsen.

De oorspronkelijke entree tot Mariëndaal heeft bijvoorbeeld, door de aanleg van de spoorlijn met het daarin gerealiseerde viaduct, een totaal ander karakter gekregen. Tegelijkertijd vormt de spoorlijn met het fraai gemetselde viaduct weer een nieuwe tijdslaag op dit landgoed. Die is terecht opgenomen in de beschrijving van het rijksmonument Mariëndaal. De buitenplaatsen Laag Wolfheze en De Kamp raakten door de aanleg van de A50 doorsneden.

Gemeentegrenzen

Bij het trekken van gemeentegrenzen is geen rekening gehouden met ligging en omvang van bestaande percelen van landgoederen.

Het landgoed Mariëndaal bevindt zich op het grondgebied van de gemeenten Renkum en Arnhem. In de beschrijving (matrix) is gepoogd de essentie van het ensemble weer te geven met een duidelijk accent hetgeen op Renkums grondgebied aanwezig is. Het van Mariëndaal afgesplitste gedeelte Boschveld, met daarop o.a. een voormalige dubbele dienstwoning van Mariëndaal, is als zelfstandig landgoed beschreven. In de desbetreffende beschrijving is tevens de noordelijk ervan gelegen voormalige theekoepel van Mariëndaal meegenomen. De afsplitsing van beide zaken houdt verband met de verkoop van Mariëndaal waarbij het Gelders Landschap de landgoedonderdelen ten noordwesten van de Schelmseweg niet heeft aangekocht. Overigens beheert Gelders Landschap

entree Sonnenberg, 1918

entree Mariëndaal, 2012

het tussenliggende bosgebied alsmede de aangrenzende landgoedstrook op Arnhems grondgebied.

Van het landgoed Oranje Nassau's Oord op Wagenings grondgebied bevindt de voormalige moestuin, tegenwoordig bekend als De Ommuurde Tuin, zich bijna geheel op Renkums grondgebied. Ten zuiden daarvan bevindt zich de voormalige hovenierswoning, eveneens op Renkums grondgebied.

Eigendomsplitsing

In de loop der eeuwen zijn door verkoop, schenking of vererving onderdelen van een oorspronkelijk groter landgoed of buitenplaats naar verschillende eigenaren gegaan. Hierdoor zijn oorspronkelijk grotere terreinen opgesplitst in meerdere kleinere eenheden.

Afsplitsing van delen van een landgoedperceel, waarop vervolgens een nieuw landgoed of buitenplaats verrees, is een veelvoorkomend fenomeen. Zo is de Pietersberg te Oosterbeek ontstaan als afsplitsing van de Hemelse Berg. Door de perifere ligging ten opzichte van de Hemelse Berg, de landschappelijke setting, aantrekkelijke zichtlijnen en de ruimtelijke mogelijkheden op het nieuwe perceel heeft de Pietersberg zich echter tot een volwaardige buitenplaats kunnen ontwikkelen.

grenspaal Beilderberg, 2012

grenspaal Sonnenberg, 2012

De overgebleven percelen die bij voorbeeld de tegenwoordige Hemelse Berg vormen zijn in verschillende handen. Het toekennen van de woonbestemming aan een dienstgebouw aldaar brengt onvermijdelijk een verandering in uitstraling met zich mee.

6.2 Aantasting

Processen van verstedelijking, de Slag om Arnhem en ‘verwaarlozing’ zijn belangrijke oorzaken van aantasting.

Verstedelijking

In de vorige eeuw hebben verstedelijkingprocessen geleid tot een aantasting van landgoederen en buitenplaatsen. Zo zijn in het dorp Oosterbeek ondermeer woningbouwcomplexen verschenen op De Sonnenberg, Valkenburg, Overzicht en de Dennenkamp.

Market garden

Tijdens de slag om Arnhem in 1944 hebben een aantal landgoederen en buitenplaatsen te lijden gehad van bombardementen en beschietingen.

Veelal zijn de gebouwen verwoest en is veel schade aangebracht aan de omgeving. Door het verdwijnen van het hoofdhuis is sprake van een ernstig verstorend van de hiërarchie in het ensemble (zie voor begrip par. 3.2.,)

De villa Hartenstein kreeg vanwege zijn strategische ligging en ruimtelijke mogelijkheden een prominente rol in de strijd van september 1944 maar overleefde. De villa geeft nu onderdak aan het Airborne Museum.

‘Verwaarlozing’

De motieven van welgestelden van weleer om landgoederen en buitenplaatsen te bezitten en te onderhouden bestaan niet meer.

Hierdoor hebben de landgoederen en buitenplaatsen hun oorspronkelijke functies verloren en dus ook hun economische dragers.

In het begin van de vorige eeuw heeft bij een aantal buitenplaatsen een functieverandering plaatsgevonden, bijvoorbeeld een horeca- of zorgfunctie. Door de verwoesting van veel van de gebouwen tijdens de slag om Arnhem is ook deze economische drager weggevalen.

Het beheer en onderhoud van landgoederen en buitenplaatsen is erg kostbaar. Door geldtekort wordt veelal incidenteel onderhoud gepleegd, wat kan leiden tot achterstallig onderhoud en tot een verder neergaande spiraal.

theaterfestival Tria Fata park Hartesteinh, 2012

6.3 Toegankelijkheid

De landgoederenzone heeft in Renkum een ontwikkeling doorgemaakt van strikt privé naar steeds meer publiek.

1. de verdedigingswerken/kastelen, veelal strategisch gelegen langs rivieren waren in principe **geheel ontoegankelijk** vanwege hun primaire functie 'weren van de vijand'. In latere tijden zijn zij (veelal) geschikt gemaakt voor bewoning en het voeren van bijvoorbeeld een landbouwbedrijf en op die manier uitgroeid tot landgoed.
2. bij de vroegste landgoederen was sprake van een **functionele toegankelijkheid**; door het grote aantal arbeiders (m/v) was de bevolking vertrouwd met het verschijnsel.
3. voor de buitenplaatsen rondom Oosterbeek gold een gedeeltelijke openstelling ten tijde van het opkomend toerisme **op basis van wederzijds respect en begrip**.
4. in het begin van de 20^e eeuw vinden Rijksoverheid en eigenaren elkaar: de Natuurschoonwet uit 1928 stelt een **gedeeltelijke openstelling als 'ruil'** voor fiscale faciliteit (groene bordjes 'opengesteld' met eigen huisregels). Grootschaliger **toerisme** komt op (ANWB – Laat niet als dank voor 't aangenaam verpozen.....).
5. Net voor en na WOII is het gemeentelijk eigendom van landgoederen toegenomen en komt een aantal in handen van grote natuurorganisaties. De individuele particuliere eigenaar is 'uit het beeld verdwenen'. Hierdoor begint **de verhouding publiek-privaat te kantelen**. Op een aantal landgoederen slaat het als het ware door vanwege het ontbreken van een duidelijk (fysiek aanwezig) eigenaarschap; door de bevolking wordt het als openbaar terrein en dus voor algemeen gebruik beschouwd.

**GROOT-GRONDBEZIT
TE OOSTERBEEK**
VRIJE WANDELING IN MOOIE NATUUR.

DUUR DER WANDELINGEN:

4.8 KM. = 3.00 UUR
5.2 " = 3.30 " " "
5.4 " = 3.35 " " "
5.8 " = 3.20 " " "
6.9 " = 3.35 " " "
8.7 " = 2. " " "
8.9 " = 2.30 " " "
9.4 " = 2.20 " " "

NAAR PANORAMAHOEVE
= 2.24 KM. = 3.00 UUR 30 MIN.

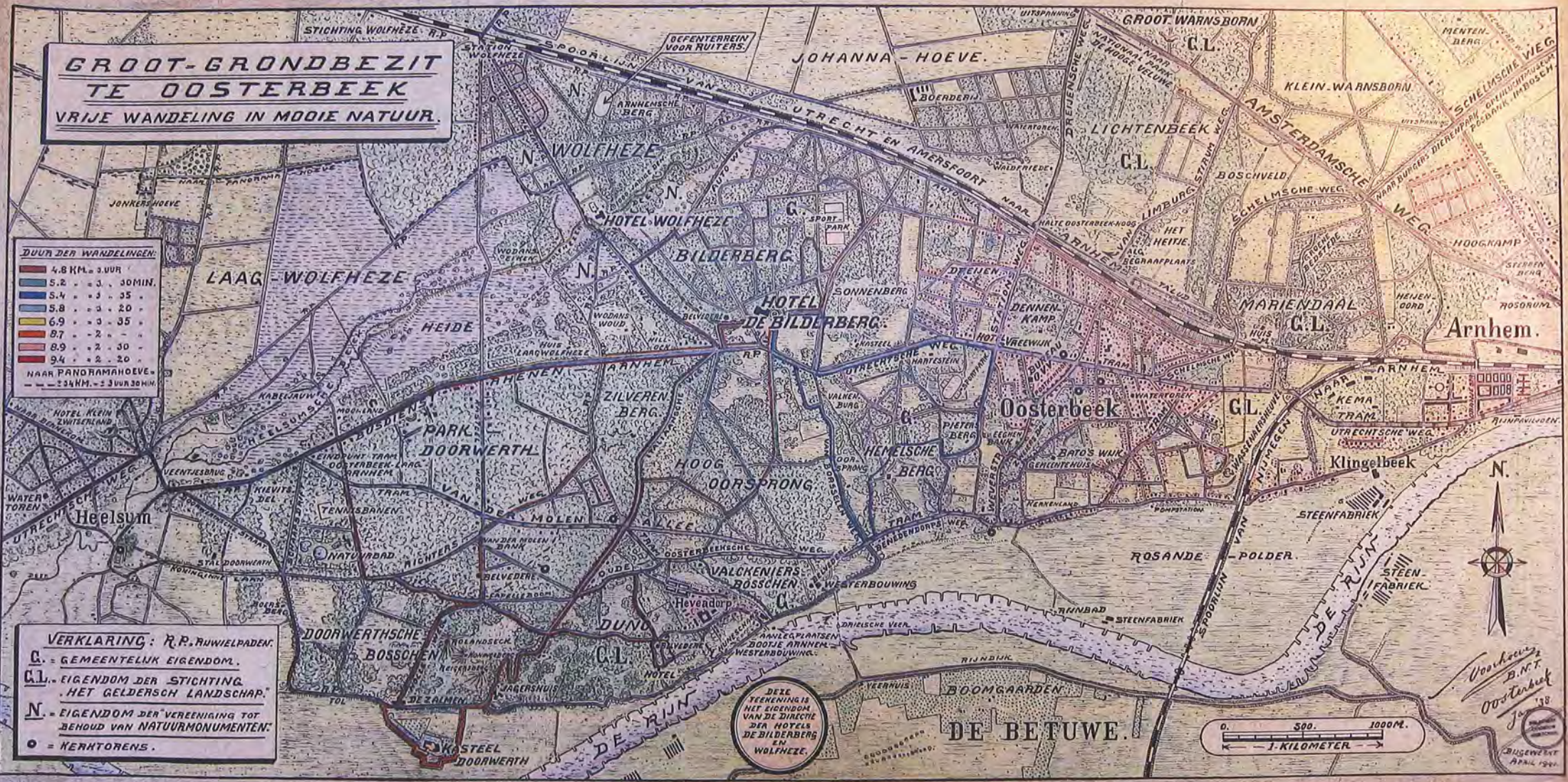
VERKLARING: R.P. RIJWEGPADEN.
G. = GEMEENTELIJK EIGENDOM.
G.L. = EIGENDOM DER STICHTING
HET GELDERSCH LANDSCHAAP.
N. = EIGENDOM DER VERENIGING TOT
BEHOUD VAN NATUURMONUMENTEN.
O. = KERKTORENS.

DEZE
TEKENING IS
HET EIGENDOM
VAN DE DIRECTIE
DER HOTELS
DE BILDERBERG
EN WOLFHEZE.

0. 500. 1000 M.
1 KILOMETER

Voorhoeve
B.N.T.
Oosterbeek
1938
Gedrukt
April 1941

wandelkaart omgeving Oosterbeek, vervaardigd door landschapsarchitect S. Voorhoeve, 1938 / 41

7.

Selectie en analyse Renkumse landgoederen en buitenplaatsen

benutten

beleven

beschermen

Van de bestaande landgoederen en buitenplaatsen op het grondgebied van Renkum zijn 18 exemplaren geselecteerd, beschreven en geanalyseerd.

7.1 Selectie

Bij de selectie van de Renkumse landgoederen en buitenplaatsen is uitgegaan van de vermelding in de Atlas Gelders Arcadië 2011. Deze Atlas is echter niet volledig eenduidig in zijn vermelding van het Renkums deel. Zie tabel hiernaast. De gemeente heeft Villa Laura als 18^e toegevoegd omdat deze in de Atlas wel onderzoekswaardig wordt genoemd, maar nergens in de overzichten is opgenomen

o :

Deze locaties horen niet thuis in de selectie, omdat het villa's betreft en geen landgoederen of buitenplaatsen

+:

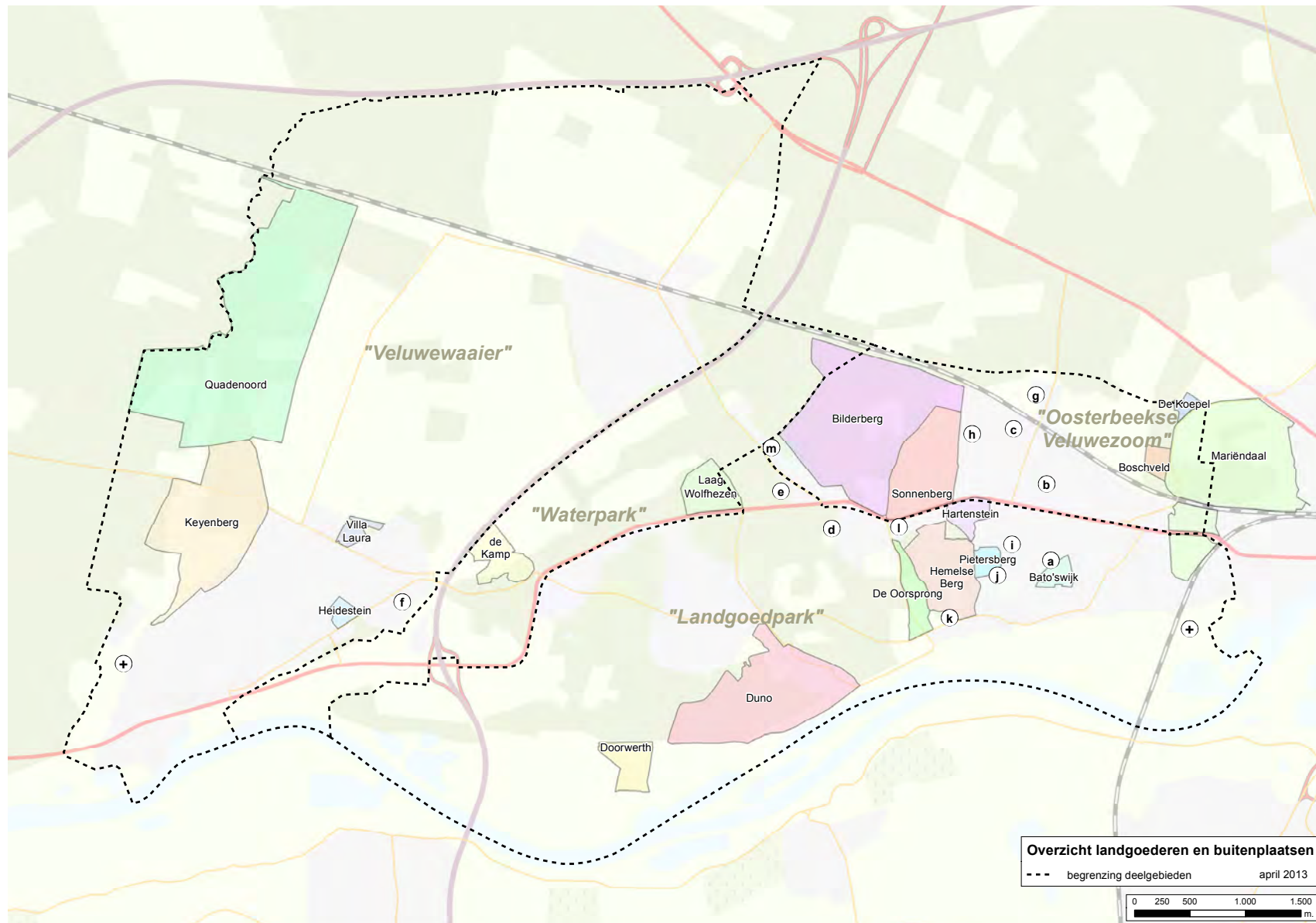
Archeologische locaties

* :

Landgoederen en buitenplaatsen, die in vergaande mate zijn aangetast en waar herstel van een landgoedensemble in alle redelijkheid niet meer mogelijk is. Voor deze groep worden geen additionele kaders aangegeven. Voor ontwikkeling op deze landgoederen en buitenplaatsen gelden alleen kaders die bestemmingsplannen, Welstandsnota of eventuele andere beleidstukken stellen.

Van de 12 landgoederen en buitenplaatsen met * en + is de relatieve positie op de waardekaart aangegeven (met letter a - m of +), omdat de eigendomsgrenzen niet zijn geïnventariseerd.

		Atlas Gelders Arcadië (lijst pag. 57)	Toegevoegd in de beschrijvingen (pag. 142 e.v.)	Eigenaar
1		Bato's Wijk		Gemeente
a	*		Bergoord	Particulier
2		Bilderberg		Horecaonder-neming
3/4			Boschveld en de Koepel	
b	*	Dennenkamp		Gemeente
5		Kasteel Doorwerth		GL en GK ³⁾
c	*	Dreijeroord (Dreijen)		Horecaonder-neming
6		Duno		GL en GK
d	*	Eekland (Zilverberg)		GL en GK
	+		Grunsfloort	
X	x	Harten	Niet opgenomen	Particulier
7		Hartenstein		Museale instelling
8		Heidestein		Zorginstelling
9		Hemelse Berg		Zorginstelling
e	o	Hillock, the		Particulier
f	*	Huis te Heelsum		Zorginstelling
g	*		Johannahoeve (Waldfrieden)	Particulier
10		Kamp, De		Particulier
11		Keyenberg		Staatsbos-beheer
12		Laag-Wolfheze		Particulier
13		Mariëndaal		GL en GK / BLGG
h	*		Ommershof (Felixoord)	
14		Oorsprong Hoog en Laag		GL en GK
i	*		Huize Overzicht	Particulier
15		Pietersberg		Overige organisaties
16		Quadenoord		Particulier
j	*		Rijnheuvel (Otium)	
	+	Rosande		GL en GK
17		Sonnenberg		Zorginstelling
k	o	Transvalia		Particulier
l	*		Valkenburg	
m	o	Varenheuvel		Particulier

7.2 Beschrijving en analyse

Bij de beschrijving en analyse zijn de volgende uitgangspunten gehanteerd:

- De huidige verschijningsvorm
- De huidige eigendomsgrenzen

Hierbij zijn de volgende aandachtspunten meegenomen:

- Er zijn weinig landgoederen volgens één ontwerp gerealiseerd en vervolgens in die vorm aan ons overgeleverd. Landgoederen veranderden soms in een buitenplaats. Daarbij werden de resterende elementen van bedrijvigheid (molenwijer en molengoot, moestuin e.d.) voor de nieuwe vermaaksfunctie benut en aangepast. In de beschrijvingen en kaarten uit de bijlagen zijn dergelijke aspecten op hoofdlijnen terug te vinden. Deze beschrijvingen hebben niet de pretentie de historie en ontwikkeling van elke locatie uitputtend te beschrijven of in beeld te brengen.
- Bij het bepalen van de begrenzing van elke locatie speelt de eigendomssituatie een belangrijke rol. Als één of meerdere van de bijgebouwen, agrarische- of bospercelen in andere handen is gekomen horen die wel degelijk bij het landgoed. Bij buitenplaatsen die zijn ontstaan als afsplitsing van een ander, groter geheel geldt de laatste, dus huidige toestand (de Pietersberg is gesticht op een perceel dat ooit deel uitmaakte van de Hemelse Berg).

- In een enkel geval (bij een landgoed met vele tijdslagen) zijn afgesplitste percelen waarop naderhand door andere eigenaren nieuwe bebouwing is gerealiseerd in het kaartbeeld meegenomen. Ze zijn niet als verstoring gemarkeerd om de leesbaarheid van het geheel te handhaven. Op de kaart van het landgoed de Duno loopt de oostgrens bijvoorbeeld parallel aan de Seelbeek. Dat betekent niet dat het huidige Hevedorp deel uitmaakt van dat landgoed.

In de bijlagen zijn de beschrijvingen en analyses van de landgoederen en buitenplaatsen vervat in een matrix en een kaart per landgoed en buitenplaats.

Deze visie gebruikt voor een cultuurhistorische beoordeling twee aan elkaar gerelateerde documenten per landgoed of per buitenplaats: een matrix en een kaart. Op deze manier zijn de relevante aspecten van ensemble-elementen en cascokenmerken overzichtelijk samengevat.

De matrix geeft allereerst een typering op hoofdlijnen. Vervolgens wordt achtereenvolgens een beschrijving gegeven van gebouwde (rode) elementen, park- en tuinaanleg (groene elementen) en beken, vijvers en andere toepassingen van stromend water (blauwe elementen). Er wordt eveneens aandacht besteed aan de onderlinge relaties van deze elementen, aan de aanwezigheid van land- en/ of bosbouw, aan de bereikbaarheid en parkeren en welke functie het landgoed of buitenplaats heeft.

[illegible]

Aan de hand van deze bovengenoemde elementen laat de matrix een analyse zien op de volgende aspecten ⁴⁾:

- een beeld van hetgeen nu aanwezig is;
- van de daarmee samenhangende waarden;
- van knelpunten/ kansen en randvoorwaarden die bij voorgestelde ontwikkelingen meegenomen moeten worden en
- tenslotte de toekomstambities/ opgaven

Een kaart van het gebied completeert de matrix. Daarop zijn de verschillende elementen aangegeven met per locatie specifieke andere zaken die daar spelen, zoals het reliëf, zichtlijnen en (laan)structuren. De matrixbeschrijving van de situatie op het perceel en daaraan gekoppelde waarden is er natuurlijk één op hoofdlijnen. De bijbehorende kaart geeft de situering van de verschillende zaken weer en hun onderlinge relaties.

Omdat eigendomsgrenzen in de loop der eeuwen nogal wat ontwikkelingen hebben doorgemaakt van versnippering of juist bundeling is de kaart zo veel mogelijk gebaseerd op de **huidige** eigendomssituatie. Die keuze is ingegeven door de gedachte dat eigenaren meestal initiatiefnemer zijn van kleine of grotere ontwikkelingen.

In een enkel geval is een groter geheel in beeld gebracht als dat relevant is voor

voorbeeld matrix en kaart

⁴⁾ Er is geen inventarisatie gepleegd naar de restauratiebehoefte

theekoepel op Boschveld

het cultuur-historische belang. Dat betreft bijvoorbeeld Mariëndaal, waarvan het deel op Renkums grondgebied zo'n 60% van het gehele landgoedoppervlak beslaat. Op de kaart en ook in de beschrijving zijn zaken aangegeven die zich op Arnhems grondgebied bevinden. Ook de Duno is ruim in kaart gebracht om recht te doen aan de invloed van de toenmalige bewoner Scheffer, die tot en met het huidige Heveadorp en de Seelbeek reikte.

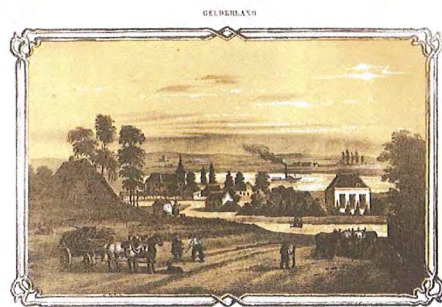
Eigenaren van een landgoed met NSW-status zullen vanuit die hoedanigheid vaak een andere begrenzing aanhouden. Die heeft voor de Renkumse landgoedvisie echter geen toegevoegde waarde en is in het kaartbeeld dan ook niet terug te vinden.

Gebruik van het instrument in de praktijk

Kaart en matrix zijn bedoeld voor het vastleggen van de huidige situatie en huidige waarden op hoofdlijnen en voor de eerste beoordeling van initiatieven maar ook als onderlegger voor toekomstige bestemmingsplanwijzigingen. Ze zijn uitdrukkelijk niet opgezet in de gedachte daarmee over een 'Renkumse landgoederencyclopedie' te beschikken.

Voor de beoordeling van initiatieven zal het vaak nodig zijn om aanvullend onderzoek te laten uitvoeren, bijvoorbeeld als gevolg van de complexiteit ervan of omdat de beschikbare informatie gedateerd is.

HET GROENE GOUD VAN RENKUM

Litho met een gezicht op Oosterbeek van ca. 1860 (zogeneten koffieprent)
Dit perspectiefisch nogal merkwaardige gezicht toont Oosterbeek gezien vanaf de Tafelberg. Rechts onder is villa Rijnheuvel afgebeeld. Uiterst rechts komt een stukje van het bosgebied van de Pietersberg in beeld.
De Hazenakker, nu als gazon te zien links van de weg, is een schenking van de zusters Marie en Cateau van Eeghen, de laatste bewoonsters van de Pietersberg. Ze bepalen daarbij dat het nimmer bebouwd mag worden. Als dank hiervoor hooft de burgerij de zusters de bakstenen zitbank aan vanwaar men nog altijd een fraai uitzicht over de Betuwe heeft. Zowel de villa Rijnheuvel als de van Eeghenbank zijn beschermde gemeentelijke monumenten.

Afkomstig uit – Particuliere collectie

Villa Otium/Rijnheuvel is in 1848 gebouwd door de diplomaat en wetenschapper Jan van 's Gravenweert. Kort ervoor kocht hij twee stukken grond aan de Hazenakker voor de prijs van f 1.500,-. De villa geeft hij als naam het Latijnse begrip voor bespiegeling, rust en genoegten. Als enig kind van welgestelde ouders kon hij zich al op jonge leeftijd wijden aan schrijven en reizen. In 1869 verkoopt hij de villa aan Christiaan Pieter van Eeghen, op dat moment de eigenaar van de Pietersberg. De naam van het huis neemt hij mee naar zijn nieuwe onderkomen aan de Utrechtseweg, die op dat moment sterk in ontwikkeling is. Sindsdien heet het pand Rijnheuvel.

Gezicht op de stuwwal vanaf de tegenwoordige Fangmanweg ter hoogte van de Dam, door de Oosterbeekse schilderes Maria Vos, gedateerd 1867. Links op de voorgrond is villa Beekdal aan het benedendeel van de Weverstraat afgebeeld. De verschillende villa's op de achtergrond zijn achtereenvolgens van links naar rechts de Hemelse Berg, de Pietersberg en de kostschool voor jonge dames de Tafelberg. De schijver Jacob van Lennep liet zich overigens zeer kritisch uit over dit soort bebouwing en de aantasting van het open heidelandschap die daarmee gepaard ging. Hij bezocht Oosterbeek en omgeving rond het midden van de negentiende eeuw meermalen; woonde er enige tijd en is er in 1868 ook begraven, iets hoger op aan de Fangmanweg op de in 1856 in gebruik genomen begraafplaats.

Afkomstig uit – Collectie Gelders Archief Arnhem.

8.

Visie

benutten

beleven

beschermen

Renkum streeft er naar haar landschappelijke en cultuur(historische) kwaliteitsdragers te koesteren, zo nodig te versterken en zoveel mogelijk te benutten. Deze kwaliteiten wil ze 'beleefbaar' maken voor haar inwoners en bezoekers met aandacht voor ontplooiing en ontspanning.

Hierbij zoekt de gemeente (ver)binding; ze zoekt samenhang en samenwerking.

De landgoederen en buitenplaatsen in het buitengebied met al hun kwaliteiten en kansen vormen in dit streven een belangrijke pijler. Zij bieden een mogelijkheid om nut en plezier te combineren en om economische en educatieve initiatieven naast elkaar te ontplooiën.

Voor het buitengebied heeft de gemeente in de Ruimtelijke Visie 2025 Renkum (ver)bindt een aantal ambities geformuleerd.

Voor het buitengebied zijn deze tweeledig:

1. De kwaliteit van het buitengebied beschermen en versterken
2. De maatschappelijke waarde van het buitengebied verbreden door de economisch- toeristische potentie te benutten

Ten aanzien van de landgoederen en buitenplaatsen heeft de gemeente ondermeer de volgende ambities geformuleerd:

- Streven naar een duurzaam behoud door ontwikkeling in samenhang

- Mogelijkheden bieden voor economische dragers voor een duurzame herwaardering, die passen binnen de landschappelijke en cultuurhistorische waarden

De gemeente streeft naar samenhangende ontwikkelingen en naar differentiatie in functies en historische referentie.

Niet alle landgoederen en buitenplaatsen kunnen drijven op dezelfde economische dragers; het is te prefereren om daar een breder scala in te zoeken. Het zou eveneens de voorkeur hebben om een *variëteit* aan landgoederen en buitenplaatsen in Renkum en op de Veluwezoom te kunnen behouden: Bijvoorbeeld niet alleen maar aandacht voor de buitenplaatsen op de stuwwal met parken die door dezelfde tuinarchitect zijn ontworpen.

De gemeente formuleert daarom de navolgende ambitie:

Een zo breed mogelijke samenstelling van landgoederen en buitenplaatsen duurzaam 'levend te houden' voor toekomstige generaties rekening houdend met de ruimtelijke en landschappelijke kwaliteiten van de landgoederen en buitenplaatsen, van hun directe omgeving en van het overkoepelende cultuurlandschap van de Veluwezoom.

De gemeente streeft naar realisatie van deze ambitie in samenwerking met anderen, kansen benuttend in onderlinge samenhang en in samenhang met de omgeving in navolging van de 'mission statement' in de Strategische Visie, het letterlijke en figuurlijk verbinding zoeken.

Een zo breed mogelijke samenstelling van landgoederen en buitenplaatsen duurzaam 'levend te houden' voor toekomstige generaties rekening houdend met de ruimtelijke en landschappelijke kwaliteiten van de landgoederen en buitenplaatsen, van hun directe omgeving en van het overkoepelende cultuurlandschap van de Veluwezoom.

van Eeghenbank, Pieterbergseweg / van Eeghenweg, jaartal onbekend

9.

Uitwerking van de visie

benutten

beleven

beschermen

Bewustwording en medeverantwoordelijkheid:

Thema 1 - Behoud door beleving

De analyse van de 18 geselecteerde landgoederen en buitenplaatsen laat een gevarieerd en divers beeld zien; elk landgoed of buitenplaats heeft een eigen karakter. Hierdoor is **een generiek (uitvoerings)beleid alleen op hoofdlijnen mogelijk**. Deze eigenheid in karakter van elk landgoed of buitenplaats vraagt om **maatwerk** afhankelijk van de intentie van de eigenaren en van de kansen die aanwezig zijn of zich in de toekomst voordoen.

Zowel het gemeentelijk rapport Verborgen Pracht, Verborgen Kracht (dat aan de basis van de Ruimtelijke Visie heeft gelegen) als de uitkomsten van het project NGA laten zien dat de landgoederen en buitenplaatsen structurele landschappelijke dragers zijn van het Renkumse grondgebied. Daardoor bepalen ze voor een groot deel de identiteit van Renkum en hebben ze een belangrijke maatschappelijke betekenis.

In dit hoofdstuk formuleren we **een denklijn**, die uitmondt in een drietal thema's, waarlangs de gemeente uitwerking wil geven aan haar ambitie. In de uitwerking van deze drie thema's nemen we een aantal aspecten, die het individuele landgoed overstijgen uit de analyse van onze 18 landgoederen mee.

9.1 De denklijn

De mogelijkheid om de landgoederenzone 'levend te houden' voor de toekomstige generaties wordt voor een belangrijk deel bepaald door het gedrag, het doen en laten van de huidige generaties. De huidige generaties

'Behoud door ontwikkeling' als gemeenschappelijke verantwoordelijkheid:

Thema 2 - Behoud door toekomstbestendig beheer

moeten zich gaan **identificeren** met het cultuurhistorische belang van het erfgoed van de landgoederengordel. Wij moeten met z'n allen, als samenleving, een (warm) gevoel krijgen bij de maatschappelijke betekenis van het landgoederenlandschap; het moet voor óns gaan leven; het moet een belangrijk onderdeel van onze identiteit worden.

Nog niet alle bewoners van de landgoederenzone 'voelen' dat deze zone een belangrijk (cultureel) onderdeel vormt van hun woon-, werk- of verblijfsomgeving, mede omdat de aandacht hiervoor pas in deze eeuw is hernieuwd. Velen waarderen de groene omgeving, maar beseffen vaak niet dat die groene omgeving een onderdeel is van het gehele cultuurhistorische landgoederenlandschap of wat de betekenis van een specifiek landgoed of buitenplaats in dit geheel is.

Dit identificatieproces vraagt om een **bewustwordingsproces** bij alle betrokkenen, maar zeker bij de inwoners en ondernemers van Renkum, die te midden van dit 'goud' wonen en werken en bij de landgoedeigenaren die dit 'goud' beheren. Op deze manier is een gevoel van betrokkenheid, een 'emotionele binding' en een gevoel van medeverantwoordelijkheid te genereren.

De bewustwording van de maatschappelijke betekenis van het landgoederenlandschap als identiteitsdrager speelt een hoofdrol in de verschillende manieren waarop naar behoud van de landgoederengordel kan worden gestreefd.

Thema 3 - Behoud door bescherming

Het bewustwordingproces is te bevorderen door de maatschappelijke betekenis 'aan den lijve' te laten ondervinden met informatie en voorlichting ter plekke: **het laten beleven**. Het letterlijk en figuurlijk 'beleefbaar maken' van de uniciteit van de landgoederen en buitenplaatsen is een belangrijk middel om zin te geven aan de maatschappelijke betekenis van dit erfgoed en om het 'voelen' van een **maatschappelijke betrokkenheid en een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid** hiervoor te bevorderen.

*Bewustwording en medeverantwoordelijkheid:
Thema 1 - Behoud door beleving*

Zowel de landgoederen als buitenplaatsen hebben hun oorspronkelijke functies grotendeels verloren en daarmee ook hun exploitatiemogelijkheden. Het op een kwalitatief hoogwaardig niveau houden van landgoederen en buitenplaatsen vraagt veel inspanning (en kennis) en kost veel geld. Een duurzaam behoud zonder ontwikkeling en zonder nieuwe economische dragers is bijna onmogelijk.

Om het erfgoed van landgoederen en buitenplaatsen te behouden staat de gemeente een aantal **juridische middelen** ter beschikking om het erfgoed te **beschermen**. Voor het behoud van landgoederen en buitenplaatsen is het echter nog essentiëler om naar **middelen** te zoeken om een **toekomstbestendig (financieel) beheer** mogelijk te maken; er moet straks nog wel wat te behouden en te beschermen zijn.

*'Behoud door ontwikkeling' als gemeenschappelijke verantwoordelijkheid:
Thema 2 - Behoud door toekomstbestendig beheer*

Thema 3 - Behoud door bescherming

Uit het voorgaande is de strekking in de denklijn te destilleren:

behouden en verbinden door beleven, benutten en beschermen.

In de volgende paragrafen werken we de drie thema's nader uit.

9.2 Behoud door beleving

Voor het 'levend houden' van het erfgoed voor toekomstige generaties en het 'levend maken' voor de huidige generatie is het daarbij horende bewustwordingproces een belangrijke voorwaarde. Het beleven vormt op deze wijze een manier om te behouden. In zijn algemeenheid is bewustwording te bevorderen door kennisverbreding en draagvlakvergroting, maar meer specifiek door letterlijk de beleefbaarheid te laten voelen, het te laten beleven.

pergola, Hemelse berg

Potentiële Beleefbaarheid

Tegelijkertijd ziet de gemeente de mate waarin de sporen en overblijfselen van dit erfgoed nog 'beleefbaar' zijn (te maken), de 'potentiële beleefbaarheid', als een belangrijke graadmeter of toetssteen voor de behoud- of herstelwaardigheid ervan.

Gezien de huidige diversiteit in karakter van de bestaande buitenplaatsen en landgoederen speelt in die beoordeling van potentiële leefbaarheid de herken- of herstelbaarheid van ensemble-elementen of de zes cascokenmerken een essentiële rol.

Bij het beoordelen van de potentiële beleefbaarheid geldt de huidige verschijningsvorm van de landgoederen en buitenplaatsen als uitgangspunt. Het beleid van Renkum is niet gericht op historiseren: het terugbrengen (van één) van de oorspronkelijke vorm(en) van een landgoed of buitenplaats.

Omdat de huidige verschijningsvorm van de Renkumse landgoederen zo divers (van karakter) is moet per landgoed of buitenplaats beoordeeld worden wat in de huidige verschijningsvorm nog aan ensemble-elementen of cascokenmerken herkenbaar of herstelbaar aanwezig is. Dit is bepalend voor wat er 'levend te houden' is of wat de potentiële beleefbaarheid van het betreffende landgoed of buitenplaats inhoudt. De potentiële beleefbaarheid vormt op deze manier een

criterium voor de kansen voor 'beleven', 'benutten', beschermen en (ver)binden ten behoud.

Mogelijkheden voor 'beleving ter plekke' zijn :

- Publieke toegankelijkheid verhogen
- Bereikbaarheid optimaliseren
- Een uitnodigende uitstraling realiseren
- Informatie en voorlichting ter plekke verzorgen

Publieke toegankelijkheid

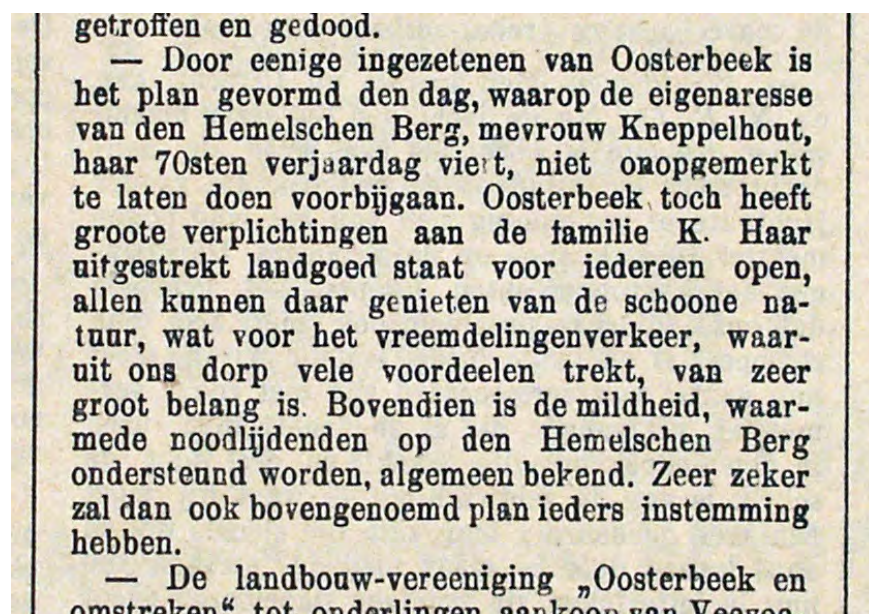
De landgoederen hebben een ontwikkeling doorgemaakt van privé eigendom naar publiek gebruik en van een functionele toegankelijkheid van werknemers naar een steeds verdere openstelling voor het publiek.

De gemeente streeft naar openbaarheid, maar wil hierbij ook het aspect van 'mede-eigenaarschap' onder de aandacht brengen: het met respect gebruiken, en niet verbruiken of misbruiken met een zekere balans tussen lusten en lasten. Tegenover de **gastvrijheid** van de eigenaren staat **respectvol gedrag van de gast**.

Potentiële Beleefbaarheid

Tegelijkertijd ziet de gemeente de mate waarin de sporen en overblijfselen van dit erfgoed nog 'beleefbaar' zijn (te maken), de 'potentiële beleefbaarheid', als een belangrijke graadmeter of toetssteen voor de behoud- of herstelwaardigheid ervan.

Gezien de huidige diversiteit in karakter van de bestaande buitenplaatsen en landgoederen speelt in die beoordeling van potentiële leefbaarheid de herken- of herstelbaarheid van ensemble-elementen of de zes cascokenmerken een essentiële rol.

aankondiging bouw pergola als dankbetuiging voor mevrouw Kneppelhout

Veel landgoederen en buitenplaatsen zijn al opengesteld voor buitenstaanders. Enkele zijn echter in privégebruik. De gemeente wil eigenaren stimuleren om één maal per jaar hun terrein open te stellen voor bezoekers (zo mogelijk inclusief de privé woning). Te denken valt bijvoorbeeld ook aan een jaarlijks landgoederen festival : "landheer voor één dag".

Bij nieuwe ontwikkelingen is **openbare toegankelijkheid** en een daarbij behorende publieksfunctie **één van de criteria**, waarop de gemeente mogelijk medewerking zal verlenen aan die ontwikkeling.

Voor de beleving van de parkinrichtingen van weleer is een gericht onderhoud en enige bewegwijzering (zeker in de verrassende romantische parkinrichtingen) een essentiële voorwaarde. Deze bewegwijzering dient wel op een subtiële wijze te worden aangebracht met zoveel mogelijk gebruikmakend van digitale mogelijkheden

Bereikbaarheid

De bereikbaarheid van de gemeente is prima door haar gunstige ligging. Over het algemeen zijn de landgoederen en buitenplaatsen goed bereikbaar per auto. De gemeente wil het bezoek van de landgoederen en buitenplaatsen te voet of per fiets stimuleren. De gemeente zal dan ook speciale aandacht schenken aan het optimaliseren van een netwerk van wandel- en fietspaden en aan de inrichting van de nabije 'openbare' ruimte.

Een uitnodigende uitstraling

Er bestaan nog fraaie beelden van het vrije blikveld op diverse landgoederen en buitenplaatsen. Dit blikveld is in de huidige tijd veelal belemmerd door oprukkend groen of bebouwing. Dus de oorspronkelijke uitnodiging op afstand bestaat niet meer. Nu is vaak de zichtbaarheid van de entrees bepalend voor de externe herkenbaarheid van de terreinen.

Bij diverse landgoederen kan over het algemeen met simpele ingrepen de vroegere uitstraling van de entrees worden teruggebracht om de bezoekers op directe afstand op een uitnodigende manier te verleiden om deelgenoot te worden van wat er te beleven valt. Dit is bijvoorbeeld van belang bij Mariëndaal, de Sonnenberg, Hartenstein en de Hemelse Berg omdat zij langs de strategische routes door de gemeente liggen en zo onze cultuurhistorische visitekaartjes vormen.

Informatie en voorlichting ter plekke

Beleving ter plekke wordt intensiever met gerichte informatie en voorlichting. In het huidige digitale tijdperk is informatieverstrekking bij de entrees en bij speciale locaties (bijvoorbeeld QR-codes) mogelijk zonder inbreuk te doen op het landschap zelf.

Met digitale media zijn volstrekt onzichtbare cultuur historische verschijnselen nog beleefbaar te maken. Bij bijvoorbeeld de kastelen Grunsfoort en Rosande ziet alleen de kenner in het reliëf nog de aanwezige restanten maar met behulp van archiefmateriaal valt mogelijk veel via een QR-code te vertellen. Deze mogelijkheid meenemen in het samenwerkingsverband op het gebied van cultuur en erfgoed met de gemeenten Rheden, Rozendaal en Wageningen.

9.3 Behoud door toekomstbestendig beheer

Toekomstbestendig (financieel) beheer is een essentiële voorwaarde voor het behoud van landgoederen en buitenplaatsen. Een belangrijke opgave is dan ook zoeken naar kansen, het ontplooiën van initiatieven en het aandragen van creatieve ideeën voor nieuwe economische dragers.

De gemeente ziet dit als een taak die bij de hele samenleving ligt. Ook al speelt de eigenaar hierin natuurlijk een cruciale rol. Hij heeft een eigen verantwoordelijkheid en beschikt over een eigen beschikkingsmacht.

toegangspoort de Duno

entree hotel restaurant de Bilderberg, jaartal onbekend

(Economische) kansen die zich voordoen moeten we proberen te grijpen en te benutten ten behoud van de 'potentiële beleefbaarheid' van ons erfgoed.

Het gaat niet alleen om een economische drager voor (een eventueel te herbouwen) hoofdhuis, maar voor het gehele terrein (ensemblebenadering).

Bij **nieuwe ontwikkelingen** dient op een gepaste manier omgegaan te worden met een eventuele nieuwe invulling:

- publiek toegankelijk en
- bij voorkeur een sociaal-maatschappelijke, culturele of toeristisch recreatieve functie.

Toerisme en recreatie vormen economisch een belangrijke groeiemarkt en zijn in de Economische Visie 2011 als een belangrijk thema benoemd.

Van oudsher hebben de landgoederen en buitenplaatsen een belangrijke toeristische rol gespeeld. In de Ruimtelijke Visie zijn voor de vier 'parken' in het buitengebied meerdere aspecten voor toeristisch economische productmarktcombinaties aangedragen, zoals bijvoorbeeld bijzondere agrarische activiteiten, museale huisvesting, ideeën als huisvesting voor een zorghotel of een wellnesscentrum of bijzondere werkgelegenheidsvormen.

Vanuit een historisch perspectief en met een blik op toekomst kan op verschillende manieren naar de agrarische betekenis van het landgoederenlandschap worden gekeken. In de Ruimtelijke Visie worden mogelijke agrarische productmarktcombinaties (oud Hollandse groenten, -fruit of alternatieven van wijn- of hopverbouwing of producten als schapen- of geitenkaas) genoemd. Zo kan ook gedacht worden aan het verbouwen van lijnzaad in plaats van maïs (lijnolie voor schilderkunst), weides met koeien, schapen en geiten, scharrelvarkens in de bossen of verkoop kaprecht burgers.

Per landgoed of buitenplaats zal een afweging moeten plaatsvinden en een **balans** gezocht moeten worden in het belang van behoud en het benutten van kansen ten behoeve van dit behoud. Enkele landgoederen kennen een optimale 'potentiële beleefbaarheid' en kunnen meer dynamiek (meer intensieve recreatie en beleving) aan dan andere locaties (beperken tot extensieve recreatie en beleving). Dit vraagt weer om een individuele benadering per landgoed en buitenplaats: maatwerk dus.

Op diverse landgoederen ontwikkelden de eigenaren al vroeg horecavoorzieningen om zo een graantje mee te pikken van de toestroom door recreanten en toeristen. Voor de Oosterbeekse middenstand waren

Een onderzoek door Witteveen en Bos in opdracht van provincie Gelderland laat zien, dat in stand houden kan lonen.

De maatschappelijke baten) van instandhouding van de landgoederenzone in de Veluwezoom, geraamd voor de komende 100 jaar, kunnen de kosten ruim overstijgen. Voor de Zuid Veluwezoom bedragen de kosten voor een sobere, maar doelmatige instandhouding van de 'rode' elementen 28,5 miljoen euro (contant gemaakt over de periode van 100 jaar) en voor de 'groene' elementen 171,9 miljoen euro (volgens een quick scan van de Monumentenwacht Gelderland en de Groen Monumentenwacht). De maatschappelijke baten raamt Witteveen en Bos op 432 miljoen euro voor dezelfde periode.*

**) zowel materiële als immateriële bijdrage aan een vergroting van de maatschappelijke welvaart: opbrengsten uit landbouw of horeca en vermeerdering van woongenot (WOZ, energiebesparing e.d.)*

zij van levensbelang. De oprichting van de Oosterbeekse VVV werd er sterk door bepaald. Die streefde naar ruimere toegangsmogelijkheden op de landgoederen ten behoeve van wandelaars, vooral natuurlijk de talrijke hotel- en pensiongasten of mensen die hier verbleven in gemeubileerde kamers in alle soorten en maten. Een andere doelgroep werd gevormd door kunstenaars, zoals de schilders van de Oosterbeekse School.

Dit fenomeen is nog steeds van groot belang voor het imago van de gemeente: het beleven door toeristen en het benutten van de vele kwaliteiten.

In de internationale netwerkorganisatie Euro Art speelt Renkum nog steeds een rol als kunstenaarsgemeente en Renkum heeft vriendschapsbanden met kunstenaarsgemeenten in Duitsland (Dachau) en België (Tervuren), ook Euro Art-leden.

In het beheer of bij herstelwerkzaamheden kan een actieve participatie van inwoners, ondernemers en andere betrokkenen een belangrijke bijdrage betekenen. Zo is een vrijwilligersgroep voor onderhoud en exploitatie van het landgoed Quadenoord in oprichting (landgoedwerkgroep Quadenoord i.o.) en zijn inwoners van Oosterbeek betrokken bij onderhoud van de tuin van Bato's Wijk.

Jan Beelaerts sr en jr. voor de ingang zuid van de Hemelse Berg

Vanuit de ensemblebenadering is het ontbreken van het hoofdhuis als het ontbreken van het 'hart' op het landgoed of buitenplaats.

vrijwilliger aan het werk in park Bato's Wijk

9.4 Behoud door bescherming.

Juridische mogelijkheden voor bescherming van landgoederen en buitenplaatsen kunnen bestaan uit directe (monumentale) bescherming, planologische maatregelen, nadere toetsingscriteria of verordeningen. Belangrijke kwaliteiten van de landgoederen en buitenplaatsen zijn op verschillende manieren reeds beschermd.

Directe monumentale bescherming

Een aantal terreinen of elementen van een landgoed of buitenplaats kennen al een monumentale bescherming: Mariëndaal en Laag Wolfheze zijn sinds 2005 aangewezen als complex historische buitenplaats.

Als onderdeel van de Actualisatie gemeentelijke Monumentenlijst Renkum zijn sinds 2003 enkele nieuwe landgoedonderdelen aan de gemeentelijke monumentenlijst toegevoegd. Dat betreft o.a. de villa en zogeheten stokkenschuur op landgoed Quadenoord, boerderij de Beken en bijgebouwen op landgoed de Keyenberg, het bruggetje of folly op de Duno en de tuinmanswoning op de Oorsprong.

Reeds eerder aangewezen monumenten

De huizen op de Keyenberg, Heidestein, Hartenstein, Pietersberg en Doorwerth (kasteel) waren reeds rijks- of gemeentelijk beschermd, net zoals dienstgebouwen, een pergola en toegangsmarkeringen van en op landgoederen zoals de Hemelse Berg, de Sonenberg en de Oorsprong. De buitenplaatsen Laag Wolfheze en Mariendaal zijn sinds 2005 'Rijksbeschermd complex historische buitenplaats'.

Planologische mogelijkheden

Een belangrijk planologisch instrument die de gemeente ter beschikking staat is de bestemmingsplanvorm. Een bestemmingsplan bepaalt welk gebruik (van gebouwen en gronden) en welke bebouwingsmogelijkheden van gronden zijn toegelaten. Zodoende vormen de huidige functie en het huidige gebruik uitgangspunt voor de op te leggen bestemmingen. In het geval van landgoederen of buitenplaatsen is vaak sprake van een samenstel van functies en zijn de aanwezige functies afzonderlijk bestemd. Zo kan het hoofdgebouw de bestemming wonen of kantoor hebben, terwijl de omliggende velden en bossen veelal de bestemmingen agrarisch en/of bos- en natuurgebied hebben.

huidige entree de Pietersberg

Verordeningen

Provinciale verordening

Landgoedbiotoop

Voor het bijzondere cascokenmerk (externe) zichtlijnen is de aanpak van een dubbelbestemming niet van toepassing. (Externe) zichtlijnen illustreren immers de (zicht)relaties van een landgoed en zijn omgeving en vice versa. Teneinde deze lijnen te vrijwaren van nieuwe verstoringen is het wel mogelijk een vrijwaringszone te bepalen. Door de externe gerichtheid kan een landgoedbiotoop of stuiten op onmogelijkheden (het vrijwaren van zichtlijnen over het riviereengebied) of kan tot schadevergoedingen (anderomans grondgebied) leiden.

De gemeente heeft met de andere vier betrokken gemeenten in NGA-verband de intentie uitgesproken om een regionale landgoederenvisie op te stellen. In dit traject en in contacten met de provincie betreft de gemeente de toepasbaarheid van de Zuid Hollandse systematiek van de 'landgoedbiotoop'

Gemeentelijke verordening

De Erfgoedverordening Renkum 2012 biedt mogelijkheden voor bescherming van landgoederen, buitenplaatsen en tuinen.

Oosterbeek. Speelweide Bato's wijk

10.

Tenslotte

benutzen

beleven

beschermen

fontein op de Bilderberg

Uit deze beleidsvisie blijkt, dat de gemeente een groot belang hecht aan de betekenis van haar landgoederenstrook en dat zij 'het levend houden' van dit erfgoed een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid van onze gehele samenleving acht.

De landgoederen en buitenplaatsen vormen soms letterlijk de visitekaartjes van de gemeente. Een tocht langs enkele landgoederen en buitenplaatsen kan een reis door de tijd betekenen.

Passend in het vooruitgangdenken in de 19^e en 20^e eeuw waren sommige landgoedeigenaren hun tijd ver vooruit met experimenteel landgebruik. De economische betekenis van het landgoed werd geïnspireerd door idealisme: de suiker en stroopfabriek op de Oorsprong en de gastvrijheid voor kunstenaars (o.a. De Hemelse Berg) in de 19^e eeuw en de modelboerderij Het Huis ter Aa en het Heveadorp op de Duno en de (ecologische) varkensfokkerij op de Kamp in de 20^e eeuw.

Zelf heeft de gemeente diverse rollen (publiekrechtelijk, maar ook privaatrechtelijk als eigenaar) en kan haar rol op diverse manieren invullen.

Als eigenaar is ze in staat het goede voorbeeld te geven en om direct uitvoering te geven aan haar beleid, maar loopt dan tegen dezelfde beperkingen op als elke andere landgoedeigenaar: de hoge kosten van beheer en onderhoud.

Publiekrechtelijk kan de gemeente gewenste initiatieven faciliteren en ongewenste initiatieven juridisch belemmeren.

In overleg en in samenwerkingsverbanden kan de gemeente de haar voorgestane ontwikkelingen stimuleren en coördineren. Een belangrijke stimulans voor behoud en herstel kan gevonden worden in het verlenen van financiële tegemoetkomingen in de vorm van subsidies of mogelijk crowdfunding, fondsvorming, adoptie, aandelenuitgifte e.d.

In paragraaf 2.1. hebben we een vijftal doelen geformuleerd, die de gemeente heeft beoogt met deze visie.

De gemeente is van mening dat de Visie tegemoet komt aan de beoogde doelstellingen met dien verstande dat afhankelijk van de inhoudelijke formulering van subsidies een nader ontwikkelingsplan voor (onderdelen van) een landgoed of buitenplaats benodigd zal zijn, gebaseerd op deze Visie.

In het kader van Nieuwe Gelders Arcadië (NGA) zijn mogelijke kansen geïnventariseerd en in boekvorm door Gelders Genootschap uitgegeven. Er zijn geen specifieke kansen uit dit boek die niet voor Renkum zouden kunnen worden meegenomen in een afwegingsproces voor ideeënontwikkeling, voor een nadere uitwerking in ontwikkelingsplannen of in een uitvoeringsprogramma.

Het is de bedoeling om samen met de andere vier gemeenten van het NGA-verband een regionale landgoederenvisie op te stellen. Hierin zal ook het instrument van de landgoedbiotoop of de mogelijkheden van een beschermd landschapsgezicht of beschermd monumentengezicht worden betrokken.

SEEST,

derij.

OOSTERBEEK.

Transporten.

Stalhouder.

ummibanden.

Verhuizingen.

4, Oosterbeek.

mer 1776. ::

DE OOSTERBEEKSE

Weverstraat B 154.

W. BLOK.

In Kinderspeelgoed, Galanteriën, Manufacturen.

Ruime keuze Ansichtkaarten.

SOUVENIRS.

LUXE PORSELEIN met Gezichten van Oosterbeek.

TUIN-ARCHITECT .:

S. VOORHOEVE.

OOSTERBEEK. :: ::

Vooralsnog kiest het college voor de ingang van een paraplubestemmingsplan.

Door het formuleren van haar ambitie en door een thematische uitwerking van deze ambitie heeft de gemeente een blik op de toekomst geboden. De gemeente nodigt inwoners, eigenaren en andere betrokkenen uit om met haar gezamenlijk een bijdrage te leveren ten behoud van ons 'gouden' erfgoed.

Het visiedocument bevat geen uitvoeringsprogramma. Een dergelijk programma is pas op te stellen als en op het moment dat de eigenaren (in samenspraak met de gemeente) enig ontwikkelingsplan voor hun terrein willen opstarten. Een uitgewerkt ontwikkelingsplan geeft een beeld wat, wanneer door wie en met wie de ambities in deze visie kunnen worden uitgevoerd en kan een financiële overzicht bieden.

We hopen dat deze visie op breed draagvlak mag rekenen en dat het een 'levend' document zal blijven waar velen in de gemeente in de komende jaren mee aan de slag kunnen gaan, opdat ook toekomstige generaties onze landgoederen en buitenplaatsen kunnen blijven beleven.

Colofon

Deze Visie Landgoederen en Buitenplaatsen is door de eigen organisatie van gemeente Renkum gerealiseerd.

Veldwerk, beeldresearch en lay-out is uitgevoerd door Mieke Latijnhouwers Buitenruimte Advies & Ontwerp.

Beelden zijn o.a. afkomstig van het Historisch Documentatiecentrum Renkum en het Gelders Archief.

2013